

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА I. — ЯНУАРИ.

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Брата Прошекони)
1896

НА ГОСТИ У БАНАТСКИТЪ БЪЛГАРИ.

1. Въ Винга.

На 7. августъ т. г. вечерта, когато влакътъ ме повезе отъ централната желѣзнопътна станция въ Пеща къмъ Арадъ, азъ се чувствувахъ немалко развълнуванъ, защото трѣгвахъ да изпълня една своя отколѣшна мечта — да пропътувамъ всички ония мѣста въ Банатъ и Трансилвания, гдѣто е имало или още има стари български колонии. Захващахъ съ католишкитѣ българи въ Банатъ, които въ края на 17. в. напустиха крайдунавскитѣ си жилища въ България и трѣгнаха прѣзъ Влашко къмъ Унгария да се спасяватъ отъ турска мѣстъ. Азъ сега отивахъ да посѣтя двата най-видни центра на банатскитѣ българи — Винга и Бешеновъ (мадж. ó Bessenyö), за които имахъ изобщо смѣтно понятие: за Винга знаехъ, че тамъ живѣе учителътъ Косилковъ, издатель на български книжки и календарчета и редакторъ на починялия вѣстникъ: «Vinganska Nuvala»; за Бешеновъ знаехъ отъ статията на Цирбуса (вж. български прѣводъ „Южноунгарскитѣ българи“ въ Пер. Спис. XII—XIV.), че е голѣмо село — по-голѣмо отъ Винга. Та и отдѣ можехъ да знаа нѣщо повече за тия български мѣста въ Маджарско, когато освѣнъ съчинението на Цирбуса въ намъ достъпната немаджарска литература до сега нищо не е писано за тия наши братя, нито отъ насъ, нито отъ чужденци. А отъ Цирбуса не може да се знае нищо специално за Винга и Бешеновъ, понеже у него изобщо се говори за нравитѣ и обичаитѣ на банатскитѣ българи, като се смѣсватъ съ подирнитѣ и тѣй нареченитѣ крашовани, които ни по езикъ ни по потекло иматъ нѣщо общо съ българитѣ, както ще видимъ по-сетнѣ. ¹⁾

¹⁾ Цирбусъ указва, въ кои села има българи и колко сж тѣ. Но и тия данни на Цирбуса не сж съвсѣмъ точни. Прѣди всичко трѣба да заличимъ селата, въ които живѣятъ тѣй нареченитѣ отъ него „крашовски българи“ които възлизатъ до 7000, така че числото на банатскитѣ българи остая не по-голѣмо отъ 14.000 души, а не 21.500, както е у Цирбуса (вж. Сп. Сп. XII. 73.) Споредъ съгласното казанье на българитѣ, учители въ Винга и Бешеновъ, сега има българи само въ слѣднитѣ мѣста: въ Темешварската жупания: въ Винга (3500 души), въ Брещѣ (1000) и Дента

Въ призори стигнахъ въ Арадъ и слѣдъ четвъртъ часъ чаканье прѣминяхъ на другъ влакъ, който вози къмъ Темишварь. Третята станция е Винга. Подиръ единъ часъ азъ вече стояхъ съ куфарчето прѣдъ винганската станция, която бѣше тиха и спокойна, като че ли нѣма жива душа въ нея; незнамъ какъ се случи, че азъ бѣхъ него день единствениятъ пхтникъ отъ Арадъ за Винга. Единъ опърпанъ селянинъ се завтече да ми послужи, и азъ съ радостъ му тутнахъ въ ръцѣ цѣлиятъ си багажъ, само да можъ да завържъ часъ по-скоро разговоръ: мислѣхъ го за българинъ, но указа се, че билъ влахъ. Отъ станцията не се вижда Винга, защото е засѣнена отъ една гжста джбрава съ столѣтни дървета. Прѣзъ този „паркъ“ мълчешката слѣдвахъ своятъ водачъ, до като стъпихме въ първата улица — на асфалтовъ тротоаръ! Моятъ влахъ видѣ, че тротоарътъ ми направи силно впечатлѣние, и веднага ми разправи, че заради тоя тротоаръ Винга се славѣла на ширъ и дължъ между селата по рамния Банатъ. Та и какъ не, когато общината е платила за него, да се прокара по главнитѣ улици и около площадъта прѣдъ черквата, 75,000 флорина, сир. повече отъ 150,000 лева. И това всичко въ село, кажи го паланка, отъ 4000 души! Станционната улица, по която вървѣхме къмъ „центра“, е твърдѣ дълга, и азъ имахъ врѣме да размислямъ за това чудно село съ тротоари отъ асфалтъ и да се прѣнасямъ въ мисли къмъ нашата столица, гдѣто отколѣ има издадена заповѣдь до всѣки домовладѣтель, да си направи прѣдъ кжщата тротоаръ „въ течение на единъ мѣсець“, защото въ противенъ случай градското управление щѣло незнамъ какви си мѣрки. . . . Па и кжщичкитѣ въ Винга не падатъ много по-долу отъ обикновенитѣ софийски приземни кжщи; разбира се, не мисля тукъ най-хубавитѣ. Ала винганци иматъ още едно нѣщо, съ което можтъ се перн не само прѣдъ насъ, но и прѣдъ много градове въ маджарската провинция: право казвамъ, азъ се смаяхъ, когато ненадѣйно се изпрѣчи прѣдъ мене грамадна черква въ готиченъ стилъ съ двѣ кули, сѣкашъ катедрала на нѣкой стохияденъ градъ! Да, но тя е и струвала на винганската община 200,000 флорина, сир. повече отъ 400,000 лева! И тая сума е била изплатена въ три-четири години, безъ заемъ,

(400); въ Торонталската жупания: Бешеновъ (5500), Болгартелебъ (800), Модошъ (400), Канакъ (350), Лукачфалва (350) и сѣтъ Кочохатъ (Kocsóháti), Рогендорфъ, Иваново (Sándoregyháza), Секлелкеве (Székelykeve) и Бока съ по-малко жители. Въ нѣкои села, като въ Ловринъ, Фюажешъ и Изгаръ доскоро е имало още българи, но с-га сж останжли само нѣколцина, които слабо съзнаватъ народността си. Подобни отдѣлни единици имало прѣсияти и по други села въ Банатъ.

безъ дългъ — направо отъ общинскитѣ приходи.¹⁾ Азъ бѣхъ се сирѣлъ на жгъла, гдѣто се свършва станционната улица, и гледахъ ту черквата, ту пѣстрополитѣ винганки, които на купове излизахъ отъ нея. Моятъ водачъ побърза да ми каже, че двамата старци, които бѣхъ се сирѣли прѣдъ насъ, знаели да говорѣтъ български. Тѣзи се учудихъ, като ги попитахъ, има ли хотелъ въ Винга. Азъ мислѣхъ, че ме изглеждатъ така зачудено, защото нитамъ за хотелъ, а то било, защото единъ чужденецъ „господинъ“ знаелъ да говори „навликенски“. Влахътъ, като разбра, за какво съмъ ги запиталъ, сбѣкаше докаченъ ми махна съ глава и ми посочи високото двоетажно здание, което се издигаше надъ насъ, и бързо се втурна съ куфара вътрѣ. Ала не идѣше и азъ тѣй безцеремонно да оставя своитѣ нови познати, които току що разбрахъ, че идж отъ България, и вече ме обсилахъ съ въпроси за тѣхнитѣ винганци, прѣселенци кждѣ Плѣвненско. Мъчно имъ станж, като имъ казахъ, че азъ тѣхъ не съмъ виждалъ, защото идж отъ София. Щомъ чухъ „София“, като че ли да изпитатъ, да ли говорѣ истина, веднага ми зададохъ типиченъ въпросъ, на който сетнѣ твърдѣ привикнахъ на пътуванъто си по Унгария. Хората чели венчко по маджарскитѣ вѣстници, и сега тъкмо намѣрихъ живъ източникъ за подробности. Веѣки, който е билъ това лѣто на западъ, а особено въ Унгария, сѣща се, че въпросътъ се отнася до станжлото въ София убийство на 3. юли т. г. — Влахътъ, който се повърна да ме извика, помогна ми та се избавихъ отъ любопитнитѣ старци. Но азъ и безъ това трѣбаше да бързамъ, защото него день бѣше празникъ, най голѣмиятъ въ Маджарско, „св. Стефанъ“, а искахъ да се намѣря въ черква, прѣди да пустне. Старцитѣ именно ми казахъ, че щѣла скоро да пустне. А за мене бѣше твърдѣ важно, да сваря народа на купъ въ черква, и за това азъ бѣхъ трѣгналъ отъ Пеща на 7. Ав., ако и да ми се искаше отъ друга страна да видя голѣмитѣ парадни церемонии, които се извършватъ на този день въ Будимъ.

Докато азъ нервозно патискахъ копчето на единъ електриченъ звънецъ, който отдавна билъ прѣстанжалъ да си върши службата, съ отчаяние гледахъ прѣзъ прозореца, какъ се празни черквата и какъ найсетнѣ съвсѣмъ се изпразни. Нѣмаше вече причина да се бърза, и азъ слѣдъ това съ резигнация гриж-

¹⁾ Черквата е била направена на 1890. год. и свършена на 1892. година. Вж.: J. ózu Schaffer. Pómen, kače i kugá se zateleší Vínkanskáta nova čárkva, 1890 1° 9.: Leopold Kossilkov, Za pómen na Vínkansčíte gulémi deně, to jí slávnutu čarkovnu pusvetěvanji u varuša Vinga, detu beši u deně na 11 i 12-a Juní u 1892-a gudína. (Baškuvan izvádak iz „Bálgarsčija čéledin Gudišnič“, XVII sudižó). U Temišvar 1893., 8° 8 стр.

ливо правѣхъ тоалета. Когато слѣзохъ на площадъта прѣдъ хотела, заварихъ насѣдали на сѣнка десетина селяни, по бѣли гащи, широки като шалвари, и съ горни елечета — сжщи маджари! Шомъ се подадохъ, и тѣ изпонастаняхъ. Захвањ се редомъ ржуванье. Разбрахъ, че въ село новинитѣ се разнасятъ по-скоро, отъ колкото по нашитѣ телеграфи, и че вече любопитна фама за дошлия гостъ отъ България е трѣгнѣла по цѣла Винга. Не бѣхъ още доизказалъ, че желяж да видж нѣкого отъ учителитѣ, и ми посочихъ двама стари „даскали“, които бавно крачехъ къмъ насъ по широкия тротоаръ прѣдъ черквата. По-стариятъ, вече въ години старецъ, бѣше стариятъ Косилковъ, — баща на Косилкова, за когото споменяхъ. Другиятъ, по-младъ и още твърдѣ крѣпкъ, бѣше учителътъ Рафаелъ Будуръ. Показахъ, че се радватъ, гдѣто съмъ дошелъ отъ България нарочно да видж, какъ живѣйтъ банатскитѣ българи. До сега още никой не ги е споходвалъ отъ наша страна съ чисто научна цѣль. Наистина два пѣти наминѣлъ Кр. Мирски, който се познавалъ съ Косилкова, и сѣдѣлъ два три дена у тѣхъ, но не се чуло нищо, да е писалъ нѣщо за Винга. И нѣкой си Петровъ, българинъ, свѣршилъ нейдѣ на западъ, веднѣжъ минѣлъ набързо прѣзъ Винга. Отъ славянскитѣ учени, П. Сирку, сега доцентъ въ Петербургъ, прѣстоялъ въ Винга само петъ часа. Това сж всичкитѣ български и славянски пѣтници, за които си спомнятъ винганскитѣ учители. Първиятъ ми въпросъ бѣше за по-младия Косилковъ. Когато ми казахъ, че той заминѣлъ за Карлсбургъ да присѣтствува на тържествата на пожарникарския съюзъ, и че можело да се забави два-три дена, азъ изгубихъ куражъ: мислѣхъ, че той е единствениятъ човѣкъ въ Винга, който ще може добрѣ да ме освѣтли върху всичко, особено върху книжовнитѣ и училищнитѣ работи. Но страхътъ ми излѣзе безосновенъ, защото у учителя Будуръ азъ намѣрихъ жива история на Винга отъ послѣднитѣ трийсетъ години. Стариятъ Косилковъ принадлежи на по-старото поколѣние, отъ епохата прѣди 60-тѣ години на този вѣкъ, когато въ винганскитѣ училища още се е прѣподавало по „илирски“ (хърватски) учебници, на „илирски“ езикъ. Това е ставало, както е сега вече ясно, по традиция, донесена още отъ България (вж. за тая традиция въ моята статия: „Изъ историята на българската католичка пропаганда въ 17. в.“ Бълг. Прѣгл. год. I кн. IX—XII). Влиянието на хърватския езикъ въ говора на тогавашната интеллигенция въ Винга е било твърдѣ силно. Това влияние азъ забѣлѣжихъ дори и сега въ разговора съ стария Косилковъ. „Но тогава бѣше поне илир-

скиятъ езикъ, който най-сетнѣ дѣцата въ училището скоро усвоявахъ, а сега у насъ венчко се учи, отъ край до край, само на маджарски“. оплакахъ се и двамата. Азъ искахъ, да ми се обясни по-подробно, но слънцето припичаше, та рекохъ да влѣземъ въ черквата. да я видя поне, като съмъ вече пропустилъ литургията. Ала когато ми съобщихъ, че слѣдъ единъ часъ щѣла да почне голѣма литургия, на която щѣлъ да присъствува цвѣтътъ на Винга заедно съ цѣлата чиновнишка хонорация, азъ на драго сърдце прехъ поканата на Будура, да отидемъ у него „на чаша ракия“. Съ стария Косилковъ се простихъ, като му обѣщахъ, да го посѣтя сетнѣ.

Будуръ, като учителъ, живѣе въ учителска квартира, която е въ единъ дворъ до училището, заедно съ квартиритѣ на другитѣ учители българи: Леополдъ Косилковъ и Петъръ Покорни. Училището има шесть отдѣления, отъ които първитѣ три сж въ югоизточната част на Винга, далечъ отъ черковната площадъ¹⁾. Тамъ е квартирата и на четвъртия български учителъ, Иванъ Стояновъ. Имало още двама учители нѣмци, баща и синъ, по име Байеръ, и една „даскалица“, Виктория Капетановичъ, чийто баща билъ „павликянинъ“ и то „отъ кипровчанитѣ“. Дѣдо ѝ, Шимковичъ, билъ маджарски даскалъ въ Арадъ; тя сама вече не знаела български.

Будуръ е гостоприменъ и приказливъ: още не бѣхме седнали, и вече ми разправяше, въ какво състояние заварилъ той винганското училище, когато на 1859. г. дошелъ отъ родното си мѣсто. Бешеновъ, да учителствува въ Винга. Отъ тогава Будуръ не се е мѣстилъ отъ Винга — 36 години! Прѣзъ послѣднитѣ 15 години е билъ директоръ (главенъ учителъ) на винганското училище. Сящинското му прѣзиме било Будуръ Тодоровъ. Дѣдо му, Тодоръ Будуръ, е билъ съдия (bigò) въ Бешеновъ. Будуръ е свършилъ педагогическото училище въ Сегединъ, а сетнѣ въ Винга е училъ музика и пѣние у нѣкой си Манушевъ Бонавентура, който е билъ тогава органистъ при черквата въ Винга и учителъ. Слѣдъ това Будуръ още училъ музика и нѣмски езикъ въ гр. Чанадъ, та станалъ самъ сетнѣ канторъ при винганската черква. И сега още има Бу-

1) Винганското училище сега се посѣщава отъ 450 ученика, отъ които почти половината сж момичета. Има и тѣй наречено повторително училище, въ което слѣдватъ по-голѣми, 12—15 годишни дѣца; то е вечерно училище — три пати въ седмицата, отдѣлно за момичета и отдѣлно за момчета. Имало всичко 200 ученика въ повтор. училище. За чирацитѣ — всичко 60 души — имало особено недѣлно училище. Венчки българи въ Винга, безъ изключение, знаехъ да четжъ и да пишатъ. Съвсѣмъ навадъ стожтъ и отъ тая страна ромѣнитѣ въ Винга — около 200 души, които си иматъ и отдѣлна, но съвсѣмъ незначителна черква, на источната страна на града.

дуръ за чудо силенъ и добъръ гласъ. Въ това се увѣрихъ на другия день, когато свещеникътъ, Иванъ Вадасъ, ми показа всичкитѣ знаменитости на черквата и помоли Будура заедно съ младия капеланъ, да пдѣтъ горѣ на хорала и да запѣятъ български черковни пѣсни. — Когато дошелъ Будуръ за първъ пѣтъ въ Винга, тогава тъкмо се е билъ поминжлъ даскалъ Малкинъ († 17 Септ. 1859), послѣдниятъ учителъ въ Винга, който училъ дѣцата по „илирски“ книги. Тогава още сж били францисканитѣ силни и влиятелни и върху учебното дѣло: мнозина отъ тѣхъ сж дѣйствивали и като учители. Тогава тѣ сж имали свой мн-настиръ, който заедно съ старата черква билъ построенъ въ врѣме на първото заселение на българскитѣ францискани, когато дошли въ Винга отъ България. Тѣ сж подържали илирскитѣ книги въ училището, както се е учило въ францисканскитѣ католишки училища още въ България, прѣди прѣселението. Будуръ първъ въвелъ въ винганското училище български езикъ, а покрай това захважлъ въ по-горнитѣ отдѣления да прѣподава и на маджарски езикъ. Поради тия нововъведения, а особено защото отстранилъ илирскитѣ книги, дошелъ въ стѣлкновение съ францисканитѣ и билъ дори наклеветенъ отъ тѣхъ прѣдъ арадския архиепископъ. Но Будуръ успѣлъ да се оправдае, и архиепископътъ одобрилъ, да се прѣподава на дѣцата на матерния имъ езикъ. Тогава вече захважли да залѣгатъ учителитѣ въ Винга, да се основе каква да е педагогична книжнина на български езикъ. По Винга се повели и училищата въ другитѣ български села, начело съ Бешеновъ. За да хване българскиятъ езикъ коренъ въ винганското училище, не малко е залѣгалъ и учителътъ Иванъ Стояновъ, който учителствува въ Винга вече 19 години, а прѣди туй билъ 15 години учителъ въ словашкото село Жидовинъ и въ българското село Бреще. Въ Винга е дошелъ Стояновъ на 1876 година. Тъкмо ставаше дума за Стоянова, и той влѣзе въ стаята. Вече на първъ погледъ Стояновъ прави впечатлѣние на сжщъ български даскалъ отъ стария ковъ. Пристори ми се, като че ли стотини пѣти съмъ виждалъ тоя надолу свитъ, бѣлъ мустакъ, тая спокойна физиономия и прѣгърбена стойка. Съвсѣмъ друга фигура е Будуръ: едъръ, високъ, изправенъ — сжщи баварецъ. И по характеръ Стояновъ е цѣла противоположность на Будура: мълчаливъ и скритенъ. Отъ него не можяхъ да изкопч много данни за минжлото на Винга; той само загатваше, а на Будура оставаше да доразправи. А въпроситѣ бѣхъ много, до като врѣмето за черква наближи. Отъ всичко, което узнахъ въ този разговоръ, най-силно впечатлѣние ми

направи фактътъ, че сега именно Винга, която е била водителка въ ставялото възраждане на българщината въ Банатъ отъ 1860 год. насамъ, първа е напустила знамето на народното свѣстяване, до като то още се развѣва въ Башеновъ и другитѣ по видни български села. Причината, гдѣто отъ три години насамъ съвършено е прѣмахнахъ българскиятъ езикъ заедно съ българскитѣ учебници отъ винганското училище, не еж само външни, но за жалость и вътрѣшни: самитѣ учители, особено по-младитѣ, най-сетнѣ склонили, да се учи само на маджарски, както желае висшата власть, и съ това се турилъ край и на малката българска книжнина, която бѣше хвангла доста добри основи. Какво е днесъ, а какво е било прѣди 15—20 години, когато въ Винга се надпрѣваряли и нѣмци даскали, като Фишера и Гласъ, па и хървати, като Клубучара, да съчиняватъ и да издаватъ книги на български езикъ!

За българитѣ въ Банатъ е нещастие, че францисканитѣ, които отъ край време еж били стълбъ на българщината и на славянината въ провинцитѣ Босна и България, неотколѣ напустили своятъ старъ манастиръ въ Винга, като задигнали и своята стара архива¹⁾. Наистина старитѣ български францискани отдавна еж измрѣли, безъ да оставятъ много замѣстници отъ своята народность, но при все това покрай хърватитѣ, които не еж рѣдки между францисканскитѣ брата и днесъ, постоянно се поветявали на тоя орденъ и нѣкои млади българи отъ Банатъ. Последниятъ прѣдставитель на българскитѣ францисканци сега е почтенятъ отецъ Еусебій Ферменджинъ, който е вече извѣстенъ и на учения свѣтъ съ своитѣ издир-

¹⁾ Францисканитѣ се задигнали отъ Винга на 1881 год. Тѣ еж имали на чело единъ „президентъ“ (прѣседателъ), единъ викариусъ и единъ капеланъ. Викариусътъ е бивалъ катехетъ — преподавикъ, поради което е било необходимо, да е българинъ или поне „лириецъ“. Капеланътъ обикновено е билъ нѣмецъ. На чело на францисканитѣ стои францисканскитъ „провинциалъ“, който има сѣдалище въ Будимъ. Провинциалътъ сега се назначава на три години, и то така, че единъ пѣтъ е нѣмецъ, а подиръ него иде хърватинъ. Въ 1880 год. е билъ назначенъ за президентъ на винганскитѣ францискани нѣкой словакъ, Томчанъкъ. Понеже той живѣлъ разпуститъ, възнегодували противъ него, и билъ прѣвѣстенъ въ Мохачъ. На пѣгovo мѣсто дошелъ Липовчевичъ, който билъ отъ „Буньвацъ“ (въ Банатъ). „Господата“ отъ градския свѣтъ се обявили противъ Липовчевича и искали назадъ Томчанъкъ, понеже тѣ го били обикнали като добръ колега въ веселитѣ и баханалитѣ, които заедно съ него устройвали. Тогава е билъ провинциалъ Ивородичъ. Той не се съгласилъ, да се върне назадъ Томчанъкъ, и най-сетнѣ, когато градскитъ свѣтъ рѣшително дѣбствувалъ противъ Липовчевича, провинциалътъ рапортиралъ на темнишварския епископъ Баласъ въ смисълъ, че прѣдизчита да дигне францисканитѣ отъ Винга, откъдето да отегали въ този конфликтъ. Така най-сетнѣ и станало. — Покрай старата черква е имало, както казахъ по-горѣ, и манастиръ, за който францисканитѣ плащали данъкъ. Манастирътъ първоначално имъ е билъ подаренъ отъ общината. Понеже францисканитѣ на стиване си присвоявали манастирътъ възъ основи на туй, че еж плащали за него данъкъ, общината го е откупила за 8000 флорина. Манастирътъ е билъ сетнѣ съборенъ заедно съ старата черква.

вания върху историята на францисканския орденъ въ България и Босна ¹⁾).

Будуръ ми събщи подробности отъ живота на този знаменитъ банатски българинъ. Еусебий Ферменджинъ е родомъ отъ Винга, гдѣто е още жива майка му. Сѣмейството Ферменджинъ ще да произтича отъ Чипровецъ. Той се е училъ първомъ въ Винга и сетнѣ въ францисканския манастиръ въ Радна, а слѣдъ това продължилъ учението си въ Бая. Въ Винга е билъ капеланъ на 1878 г., послѣ отишелъ въ Бая, а когато го избрали францисканитѣ за генералъ на ордена, заминялъ за Римъ, гдѣто прѣстоялъ шестъ години. Когато се върнѣлъ назадъ, повторно билъ избранъ, и отъ тогава вече окончателно се настанилъ въ Римъ. Той и сега говорѣлъ добрѣ български и високо цѣнѣлъ българската си народностъ. Но това не е ни чудно, защото такива сж били венчкитѣ по-видни българи францискани. И именно затова азъ скърбѣхъ, като се научихъ, че францисканитѣ на 1881 год. задигнали отъ Винга и архивата си, като оставили само най-необходимитѣ епархиални книги, които азъ сетнѣ разгледахъ, когато се запознахъ съ свещеника. Азъ се надѣвахъ, че въ Винга ще намѣрихъ францисканската „*historia domus*“, която трѣба непременно да съдържа важни исторични данни отъ първитѣ години на емиграцията.²⁾ На търгванье Будуръ ми събщи, че въ градската архива въ Винга се запазватъ пергаментови документи, които дѣдитѣ имъ донесли отъ България, и че ще можъ да разгледамъ тия документи на другия денъ. Зарадванъ отъ тая новина, трѣгнѣхъ съ учителитѣ въ черква.

Казахъ, че черквата е величествена отъ вънъ. Това впечатлѣние още повече се усилва, когато стѣпн човѣкъ вхтрѣ. Когато влѣзохме, младъ капеланъ отъ високия амвонъ казваше проповѣдь на маджарски. „Това е само на този денъ“ — пришепн ми Будуръ. — „Инакъ прѣзъ цѣлата година проповѣдта се казва на български.“ Прѣдметъ на проповѣдта бѣше жи-

¹⁾ Ферменджинъ издаде съ помощта на хърватската академия въ Загребъ цѣлни за нашата история документи подъ заглавие „*Acta Bulgariae ecclesiastica*“ 1887 год. (за тия документи вж. у мене „изъ историята на католич. пропаганда и пр.“ Б. Прѣгл. год. I. X—XII). Сжщата академия издаде въ 1892 год. други документу отъ Ферменджинъ, относещи се до Босна: „*Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica etc. ab anno 925 usque ad annum 1752*“. Zagrabiae.

²⁾ За винганско-францисканската архива азъ сетнѣ много разпитвахъ, до като провинциалтъ на францисканитѣ въ Будимъ не ми каза, че архивата била въ манастира Радна. Азъ нарочно посѣтихъ слѣдъ туй Радна и наистина намѣрихъ архивата на Винга, но най-главното — винганската *historia domus* не намѣрихъ. Гвардиантъ въ Радна, отецъ Анбергеръ, ми каза, че може тя да е занесена чъ Дева (въ Трансилвания), но азъ вече бѣхъ заминялъ Дева та не ми бѣ възможно, да се върна пакъ.

тието на мадж. кралъ св. Стефанъ и значението на тоя кралъ за християнството въ Унгария. Мене ме занимаваше публиката. Прѣдняята трета отъ столоветѣ бѣше заета отъ чиновницитѣ и тѣхнитѣ сѣмейства. Бѣлитѣ вратовръзки, чернитѣ дрехи и даже цилиндри у мжжетѣ и съвсѣмъ моднитѣ рокли у женитѣ на първитѣ столове показвахъ, че въ Маджарско вече и малкитѣ паланки си иматъ своя чиновнишка аристокрация, която по външность се надпрѣваря съ братията си въ голѣмитѣ градове. Съвсѣмъ инаква. пѣстра картина правѣше народътъ отзадъ, особено момитѣ съ разноцвѣтнитѣ накити и везове. Голѣма часть отъ момитѣ и дѣцата бѣхъ колѣничили на мраморния подъ. Изобщо набожността и смиренieto много биехъ въ очи. Проповѣдята се свърши, и на хорала при звуковетѣ на оргулитѣ мжжкы хоръ запѣ черковна пѣсень съ бългaрски текстъ. „Разбирате ли?“ попита ме съсѣдътъ на нѣмски. — „У насъ всичкитѣ черковни пѣсни се пѣжтъ на бългaрски. Чакайте, сега и евангелнето ще се чете на бългaрски.“ „Че какъ така — попитахъ, — немаъ богослужението се върши на два езика?“ — „Не, то си е латинско, но францисканитѣ отъ старо врѣме бѣхъ въвели, да се чете евангелието бългaрски, а ежщо тѣй и проповѣдята, и така останъ и слѣдъ като тѣ замнѣхъ.“ Указа се, че мойтъ събесѣдникъ е учителтъ Покорни, бългaринъ отъ Винга. Обърнѣхме разговорътъ на бългaрски. Покорни е отъ младото поколѣние, възпитванъ и изученъ въ маджарски училища. Бългaрски говори чистъ диалектъ, безъ всѣкакви примѣси отъ другъ славянски езикъ. Ала затова пѣкъ маджарскитѣ примѣси са значителни. Съ Покорни се сдружихъ сетнѣ по-тѣсно, и въ течение на четиритѣ дена, които прѣседѣхъ въ Винга, той почти не се отдѣляше отъ мене. На него имамъ да благодарѣ за многоважни свѣдѣния както и лични познанства. Но нека да кажъ за евангелнето. Оргулитѣ спрѣхъ, и свещеникътъ Вадасъ, който до него часъ изричаше латински фрази, захванъ да чете съ чисто винганско бългaрско произношение евангелието отъ Лука. 19.:

„У унуі време казал Иусе на неговите ученици тази прилика: Цдин по-първ челекъ утидех у стрѣяну държавищи, кралъевствуту да преіеми и да се пувърни. Тоі пузвал дара негвите десете слуги и нѣи дал десет новаца¹ и казал: Търгуваіти, дур кат се пувърна. А негвитѣ вѣрушене гу мрѣзиха и му пратиха идно пратинству след негу и казаха: Неіа² не щема, да този през нам кралува. И се дугуділу, да като преіѣл кралъевствуту, се върнал и зачувѣадал, слугите да се викнат, на куіу нѣи дал новце, да знаи, кѣкъе сіакуі и търгувал. Пред-

стапил дара първна и казал: Господине! Тоѳа новац донел десет новаца. И му казал: Радваѳ се дубра̀ слуга, оту сас малку си бил верин: нека имаш можнус през десет варуше. И другиѳа дунал и казал: Господине! Тоѳа новац дунел пет новаца. Казал и на този: И ти, да бѳдиш през пет варуше. И на други дудех и казал: Господине! Ету тоѳа новац, дету у пишкѳире ми сѳм дѳржал, чи ут тебе сѳм се буѳал, оту знаѳа, чи си челекъ твѳрд; зѳмеш, како ни³ си поставил, и жѳниш, како ни си сеѳал. И му казал: Пу туѳете⁴ уста̀ те сѳда, ти зли слуга. Ти си знаѳал, чи сѳм челекъ лѳут, и да зѳмем, како ни сѳм поставил, и жѳнѳ, како ни сѳм сеѳал. За како дара ни си дал муѳете новце на камата⁵, да бѳ аз, куга̀ би се пувѳрнал, добикѳта могал да иѳца? И казал на окулу застанатите: Зѳмети ут негу новаца и даѳти на ондзи, коѳ има десет новаца. А тиѳа му казаха: Господине! Тоѳ има векѳ десет новаца. А аз ву убѳждем: Секиму, коѳ има, нему за⁶ се и даде, и тоѳ за има⁷ у през мѳара, а ут ондзи, коѳ нема, и како има, за му се зѳми.

До като се четѳше евангелието, мене нѳкакви трѳпки пронизвах, толкова бѳше силно впечатлѳвнието отѳ тия контрасти: маджарската проповѳдь, латинското богослужение и просто-народния бѳлгарски езикѳ на евангелието, и то въ едно таково провинциално гнѳздо въ Маджарско! А може би и това да бѳше причина, гдѳто нашето ухо въ сама Бѳлгария не е привикнѳло да слуша народенѳ езикѳ въ врѳме на богослужението. Евангелието се чете по едно издание на свещеникѳ Робертѳ Каукѳ и Леополдѳ Косилковѳ (*Evangeljite za sate nedeli i praznici prez gudinata* и пр. I Izd. Temišvar 1876).

Покорни ми каза, че слѳдѳ пладне ще се съберѳтъ въ зелената дѳбрава при желѳзно-пѳтната станция момци и момѳ на хоро („нѳ урд“). Сговорихме се, да отидемѳ първомѳ на гости у госпожа Косилкова, и слѳдѳ това да отидемѳ на хорото. Г-жа Косилкова е коренна винганка отѳ старѳ родѳ, твѳрдѳ интеллигентна жена. Косилковѳ живѳе до Будура въ училищния дворѳ. Вече когато бѳхѳ у Будуровѳ, забѳлѳжихѳ луксозностѳ въ покѳщнината, каквато надали ще се намѳри въ кѳщата на нѳкой нашѳ народенѳ учителѳ. Ала това, което видѳхѳ у Косилковѳ, надминѳ всѳко очакванѳе: Приемниятѳ салонѳ, въ който бѳхѳ приетѳ, въ нищо не отстѳпяше на найразкошната „приемна“ на нѳкой софѳйски чиновникѳ. Тукѳ не липсваше нито пѳното,

¹) Новац срѳб. хѳрв. == пари, ²) нѳа, ³) ни си -- не си, ⁴) туѳете -- твоѳете, ⁵) лихва, ⁶) за се -- ще се, ⁷) за има -- ще има.

нико канале съ фотели, нито хубави картини по стѣнитѣ, съ една дума — наредба богата. Сжщото видѣхъ и у Покорни, а сетнѣ вече то ми станж обикновено явление. И всичко това при основна заплата отъ 600 флорина! Разбира се, квартирата е безплатна, има квинквеници, а при това всѣки учителъ получава отъ общината и нѣколко уврата земя и мѣсто за градина. Косилковъ успѣва още да подържа дъщеря въ единъ пансионъ въ Пеща. Азъ загатнахъ, че навѣрно г. Косилковъ има доходъ и отъ книгитѣ, които издава. Госпожа Косилкова ме увѣри, че сега нѣмалъ вече такъвъ доходъ, защото отъ три години насамъ въ Винга не се чете български: въ училището не се употрѣбаватъ българскитѣ учебници, за чието печатание Косилковъ много жертвувалъ, а изобщо на младата българска книжнина билъ туренъ вече край, така че и нѣмало надежда, да се одържи българщината въ Винга за дълго. „Ето на — обърнах се къмъ двѣтѣ си дъщери — тѣзи вече нѣма да се казватъ българки, защото не знайтъ да говорятъ български. И това, което сега разбиратъ, скоро ще забравятъ. Заради тѣхъ и ние повече говоримъ въ къщи маджарски“. Думитѣ на госпожа Косилкова сж истински. Отъ всичко, което видѣхъ въ Винга, и азъ заключавамъ, че българщината въ Винга е на пропаданье: поинтелигентнитѣ ще се помаджарятъ, а болшинството ще се поромъни. Околнитѣ села сж ромънски, и нѣма винганецъ, който да не говори ромънски. Сношенията съ околнитѣ ромъни сж твърдѣ живи: за това се увѣрихъ на панаира, който станж въ Винга слѣдъ два дена. Споредъ свидѣтелството на г-жа Косилкова, потвърдено и отъ самитѣ учители, причината, да се занемари българскиятъ езикъ въ училището, не билъ само агитациитѣ на властѣта — на училищния инспекторъ, но и слабото национално съзнание у по-младото поколѣние. И Покорни е единъ отъ тия, които сж захванжли да прѣподаватъ само на маджарски. Той самъ призна, че не можелъ да прѣподава български, когато не е училъ повече на матерния си езикъ, отколкото да прочита, до като маджарскиятъ езикъ му билъ най-лесенъ, като езикъ, на който се е училъ и който притежава потребанта нему педагогична литература. Когато станжло между учителитѣ туй разцѣпление, и когато по-младитѣ взели въ по-долнитѣ отдѣления да игнориратъ българскиятъ езикъ, тогава и по старитѣ, като Будура и Стояновъ, напустнажли борбата, особено, като станжло явно, че се гледатъ криво и отъ горѣ. „Какво можеше да направи мъжъ ми, когато другитѣ изхвърлихъ неговитѣ български учебници? Щѣше да изглежда, че той подържа езикътъ, само за да се харчатъ неговитѣ

учебници. Благодарение още на това, че въ Бешеновъ и въ другитъ български села и до днесъ се учи български, та тамъ се купуватъ още нашитъ книги“. Че наистина самитъ учители въ Винга сж виновни, гдѣто дѣцата нищо не учятъ вече на матерния си езикъ, азъ се убѣдихъ още по-добрѣ сетнѣ, когато посѣтихъ Бешеновъ: тукъ при сжщитъ закони на страната въ I и II отдѣление се учи изключително на български, и отъ III отдѣление вече захваща маджарски езикъ. — Искахъ да видж всичкитъ учебници, издадени отъ г-на Косилкова, но госпожа Косилкова ми събщи, че мъжъ ѝ щѣлъ да пристигне още сжщиятъ день вечерьта, та той лично ще можель по-добрѣ да ме освѣтли по книжовнитъ работи. Рѣшихме съ Покорни, да посрѣщнемъ Косилкова, но прѣди туй отидохме, както се бѣхме надумали, да видимъ хорото.

Като казвамъ хоро, не трѣба да се мисли, че и играта прилича на нашето хоро. Напротивъ, отъ истинско хоро нѣма въ Винга ни поменъ, а отъ казанъето на най-старитъ поне за това столѣтие е сигурно, че въ Винга не се е играло сжщинско хоро. Винганци играятъ, както и околнитъ шваби и власи, сир. всѣки момъкъ си избере по една мома, и слѣдъ това се нареджтъ въ два реда едни срещу други, момци и моми. Свирци засвирватъ монотонна ария съ живъ тактъ, и всѣки хваща своята виз-а-ви тѣй, като че ли ще заиграе валсъ съ нея, но вмѣсто това се захваща тремо стѣпанье една крачка напредъ, па назадъ — все на едно и сжщо мѣсто. Това трае петъ-шестъ минути и подиръ това почватъ да се въртжтъ единъ пжтъ на дѣсно и единъ пжтъ на лѣво, и па на дѣсно и па на лѣво и все тѣй нататкъ. Обратътъ става бързо и вѣщо, както и на нашитъ бални танцове. При всѣко обръщанье въ нова посока (на лѣво или на дѣсно) момкътъ си промѣнява ржката, съ която обхваща момата около кърста. Въ това въртене насамъ и нататкъ играта става по жива, а момцитъ се разгорещаватъ, та почнжтъ и да ситнжтъ съ краката, да удрятъ чизмитъ си една о друга и да подскачатъ. Тия моменти напомнятъ маджарскитъ чардашъ и до негдѣ нашето хоро. Азъ обърнжхъ вниманието на Покорни върху това, и той ми каза, че швабитъ не играели съвсѣмъ тѣй, но „власята“ сжщо така играели. Чудно ми се стори, че при толкова младъ свѣтъ не се зачу нигдѣ никаква пѣсень. Моятъ другаръ ми обясни, че „павликянитъ“ не обичали да пѣжтъ свѣтски пѣсни, че изобщо пѣсни нѣмало, и колкото ги имало, повечето били чужди. Само черковни пѣсни се пѣвели, и то не само, въ черква, но и въ къщи, даже и при веселби. Това по-

твърди сѣтиѣ и Будурѣ, който ми даде единъ рѣкописенъ сборникъ отъ такива черковно-свѣтски пѣсни. Но до колкото можахъ да узнаѣмъ, въ Винга още не сж изчезнали всички слѣди отъ народна поезия: извѣстни обредни (ритуални) пѣсни, ако и въ много граждански видѣ, се запазвали до скоро, а и сега старитѣ жени още помнѣли нѣкои пѣсни. Фактъ е, че въ Винга вече народнитѣ умотворения сж рѣчи загинѣли, и то въ послѣдното четвъртъ-столѣтие. Съвсѣмъ друго е въ Бешеновъ, гдѣто изобщо народътъ си е запазилъ бѣлгарскитѣ характеръ много повече отъ всѣка страна. Ала въ Бешеновъ хората сж още истински селяни, консервативни до нѣмаѣ кждѣ откъмъ обичай и нѣрави. Учителитѣ ми казваха, че нѣкой сп Карабенчовъ Илия, който билъ сега въ Бѣлгария (въ Никополь), се е билъ прочуль прѣди години въ Винга съ своитѣ опити отъ художествена поезия, освѣнъ това той ималъ записани народни умотворения, особено народни пѣсни отъ Винга. Карабенчовъ е записвалъ тия народни умотворения заедно съ нѣкой сп Патришковъ. Какво е станѣло съ тоя рѣкописъ, не се знае положително. Будурѣ мисли, че Карабенчовъ го е взелъ съ себе си. Сѣтиѣ капелантъ въ Бешеновъ, който е билъ по прѣди капеланъ въ Винга, ми каза, че винганскитѣ клисаръ, Ненковъ, ималъ около стотина пѣсни, прѣписани въ една тетрадка „отъ сборника на Карабенчова и Патришкова“. За Карабенчова споменува и Цирбусъ (С. Пел. Ст. XIV. 255), а именно, че той сполучливо съставялъ пѣсни по духа на народнитѣ.

На хорото имахъ случай по-отблизу да разгледамъ народната носия. И отъ тая страна винганскитѣ бѣлгари много сж заели отъ швабитѣ и власитѣ. Но и отъ старата носия, която сж имали още въ Бѣлгария, сж запазили не малко. Изобщо ще кажѣмъ, че сегашната женска носия въ Винга е извънредно скъпа и разкошна. Отъ това се убѣдихъ, че въ Винга има богатство, каквото го нѣма и не може да го има въ нашитѣ градове като Винга. Но това богатство лесно се обяснява чрѣзъ голѣмитѣ привилегии и богатитѣ земи, които сж били дадени отъ Австрия на тия наши еднородци още при заселванъето имъ въ Банатъ. Женитѣ носѣтъ фуста, която наричатъ „сукну“; платътъ сп тѣжатъ сами отъ черна вълнена прежда. Носѣтъ и единъ видѣ елече, което наричатъ съ нѣмското му име „лайберъ“ (Leibel); то се прави отъ коприненъ платъ, богато извезенъ, а отличава се наймного съ това, че отъ задъ на гърба е твърдѣ кжсо, така че до кърста остана почти една педя мѣсто, покрито само съ „ризата“. И въ Бе-

женовъ носѣтъ „лайберъ“, но не е така кжез отзадъ, напротивъ достига до самата половина. Това винганско кжез лайберче бешеновицѣ считатъ за кокетство на винганкитѣ, които въ тѣхнитѣ очи изобщо минаватъ за кокетни и твърдѣ увлѣчени отъ моди.

Когато лайберътъ е коженъ, нарича се „пептаръ“. И мъжетѣ носѣтъ кжез кожено елече, което тѣй сжецо се казва пептаръ. Женитѣ обличатъ и горния дреха „ментия“, отъ „ябѣ“, която си тѣчатъ сами отъ вълнена прежда. По-старитѣ жени прѣпасватъ „прѣстилка“, а младитѣ невѣсти и момитѣ „кърлингатка“. Прѣстилката е вълнена, широка и набрана; кърлингатката е тѣсна и дълга, пѣстрочервена, въ видѣ на килимче, и извезена по краищата съ сѣрмени „чипки“. По-богатитѣ носѣтъ „шуриць“ сир. копринена прѣстилка отъ купешка коприна, обикновено зелена или червена. „Ризитѣ“ на момитѣ достигатъ само до пояса, а на долу върви отдѣлна фуста, която наричатъ „пули“ (поли). Ризата, освѣнъ ржавитѣ, се прави отъ домашно, обикновено конопено платно, но има и по-фино, памучено платно, за което се купува готова, памучена прежда. Зимно врѣме женитѣ носѣтъ „кюркакъ“ (кюркъ), който е съ памукъ отъ вжтрѣ, както нашитѣ памучени антерици. И момитѣ носѣтъ лайберъ, но отъ черно сукно, а подъ лайбера т. нар. „шпензелъ“, единъ видъ кжез памучена антерия. Мѣтѣ мъжетѣ носѣтъ „гащи“ отъ бѣло, домашно платно, а зимѣ „бенеvreци“. Бенеvreцитѣ сже тъкано сукно отъ бѣла, вълнена прежда, досущъ както е сукното у шонекитѣ бенеvreци у насъ: и тѣ сже тѣсно скроени, изшарени съ черни гайтани до колѣнитѣ и сже разрѣзани джобове отпрѣдъ, както у шопитѣ. Зимѣ се носи дългъ, отзадъ набранъ „кожуфъ“. По-старитѣ жени си завиватъ главата съ „кърпа“, а младитѣ булки носѣтъ подъ кърпата тѣй нареч. „шапка“. Шапката прилича на бѣлитѣ капи които се плетѣтъ за малки дѣца, само че отпрѣдъ иматъ по-богатъ накитъ отъ тантели. Шапката е прикрѣпена на главата съ „подбрадникъ“. Подбрадникътъ е отъ купешки коприненъ ширитъ, вързанъ подъ гърлото. За да се види шапката, булжитѣ обикновено носѣтъ „брунджукъ“ — „брунджучева кърпа“ (брунджукъ — тънка коприна). И малкитѣ дѣца иматъ шапка, но тя и отъ страни е обшита съ „пантки“ (панделки). Момитѣ пушатъ косата на долу въ „кусплитка“, до като невѣститѣ носѣтъ косата свита подъ шапката. Въ сжещностъ плетенкитѣ се казватъ „леса“, а на лесата висѣтъ двѣ широки копринени панделки, и тѣзи се казватъ „кусплитка“. Ржавитѣ на женитѣ сже много широки и

набрани, досущъ споредъ сегашната най-нова мода (балонъ-ржкави). Така широки се носѣли ржкавитѣ вече отъ десетина години, а по-прѣди ги правѣли малко по-тѣсни. Само празничнитѣ ризи иматъ такива ржкави. Ушитѣ си кичжтъ съ „убицѣ“, а на шията турятъ „гердани“ отъ монистени зърна и малки пари. „Галире“ е герданъ отъ по-голъми сребрени пари — талири и цванциги. На чоралитѣ казватъ по нѣмски „щринфли“. Момитѣ обуватъ единъ видъ пантофи, съ много високи пети, — „чийлі“ (чехли, единств. ч. чихъй — чехъл). Има чехли, везени съ сърма. Момитѣ носжтъ и червени ботуши; момцитѣ вижги черни ботуши. Момцитѣ носжтъ на главата си черна „паралия“, валчеста маджарска шапка, и вратовръзка „пошъ“, и то повече, когато е студено.

Подиръ хорото дочакахме на станцията арадскиятъ влакъ, съ който пристигна Косилковъ, облѣченъ съ пожарникарска форма. Може да се каже, че Косилковъ принадлежи по рѣстъ къмъ малкитѣ хора въ пълния смисълъ на думата. Колкото е нискъ, толкова е и слабъ и незначителенъ. Но като че ли въ награда за това природата го е надарила съ удивителна пѣргавостъ и енергия. Той е сега вече четиресетъ и петъ години съ учителствуванъе, журналистиченъ и книжовенъ трудъ и триста други работи, та не е чудно, че страда малко и отъ нервностъ, която не му допуска да се спре спокойно повече отъ двѣ минути на едно мѣсто. На другия донъ, когато го посѣтихъ у дома му, видѣхъ, че той нѣма вече никакви идеали, да работи за свѣстяванъето на винганци, както си мислѣхъ споредъ прѣдишната му дѣятелностъ. Но чудно ли е, че единъ народенъ учител е подлегналъ най-сетнѣ въ идеалистична борба подъ натиска на една обща аристократична атмосфера, която прѣкриля Винга? Да, винганци сж въ сравнение съ бешеновци сжщи господа, които обичатъ само да живѣжтъ добрѣ и да се наслаждаватъ. Земята си даватъ повече на ромънитѣ отъ ближнитѣ села на изполица. Само тия, които не сж въ състояние да живѣжтъ отъ такава „рента“, безъ да работжтъ сами, се считатъ сиромаси. А такива има малцина въ Винга, защото повечето отъ тия „сиромаси“ се прѣселили въ България. Женитѣ не сж особено работни и тръгнажи по луксъ. Увѣрвахъ ме, че се разпространявала въ сѣмействата и изкуствена неплодностъ на женитѣ, поради което винганци намаляватъ, съвсѣмъ противоположно на бешеновци, които напротивъ твърдѣ се размножаватъ. За да си състави понятие читателжтъ за лукса и богатството, което сжществува въ

Винга, ще кажж нѣколко думи за визитата, която направихъ на одного отъ по-голѣмитѣ богаташи — Ивана Каликинъ, директоръ на спестителната каса въ Винга. Той е капиталистъ съ около 100 хиляди флорина готови пари, а покрай това има и земя. Живѣе отъ рента на паритѣ си, а земята си дава подъ наемъ. Тъкмо купилъ нова къща и се занимаваше съ нареждане новата си покщнина. Покорни ми бѣше казалъ, че въ всичко е много мераклия, та не бѣше ми чудно, като ни поведе да показва новитѣ мебели въ всичкитѣ стаи. Наистина то бѣхж мебели, които съ завидно око би изглеждала и „най-елегантната“ дама у насъ: Въ „столоваята“ бѣше гарнитура подпълна, въ старонѣмски стилъ съ рѣзбарски украшения — найновото и най-скъпото, що можемъ да имаме ние въ Софiя. Въ спалнята креватитѣ и цѣлата гарнитура отъ джбово дърво съ рѣзбарски украшения, а салонътъ — не ще и казване. Каликинъ е „простъ българинъ“, както ми казахж, училъ е твърдѣ малко. Той има само тази демократична черта, че се носи много нехайно: облича се наистина граждански, но пакъ ходи безъ вратовръзка, а жена му се носи селски, макаръ и да сж модитѣ въ Винга твърдѣ на почетъ. Но не е само Каликинъ богаташъ въ Винга: Романовъ Петъръ билъ много по-богатъ, а изобщо богати хора имало не малко. Нѣкоя Госпожа Бибицъ отъ Винга си е оставила споменъ като извънредно щедра благотѣтелка на града за училищата и ученицитѣ. Основала стипендии за младежи отъ Винга, така че и днесъ още се даватъ нѣколко стипендии на българчета отъ Винга, които не се отнематъ до подпълно свършване висше образование. Отъ нейни суми била отъ часть построена и днешната Темишварска гимназия.

Въ градския съвѣтъ прѣвкахъ цѣлъ день, като прѣглеждахъ и копирахъ нѣкои стари грамоти, дадени на чипровчанитѣ отъ влашкитѣ войводи въ 17 стол. Вече отъ тия грамоти се вижда, че въ Винга сж се настанили повечето емигранти отъ града Чипровецъ. Въ салона, гдѣто ставагъ засѣданията на градския съвѣтъ, личатъ покрай царскитѣ портрети (на Мария Терезия и пр.) още и два исторически вингански портрета: ликътъ на Георги Качамакъ, който е билъ виденъ прѣдставителъ на прѣселенитѣ въ врѣмето на Мария Терезия, като е ходилъ даже въ Виена, на чело на една депутация, при императрицата, и ликътъ на Мария Станиславичъ, сестра на епископа Станиславичъ и благотѣтелка на града. Качамакъ, както се вижда отъ единъ документъ, който намѣрихъ въ държавния архивъ въ Будимъ, е билъ родомъ отъ Копиловецъ и лървона-

чално настаненъ въ Алвинцъ заедно съ цѣла колония копилоччани, които били все търговци хора. Види се, че сетнѣ, на 1839. г., частъ отъ копилоччанитѣ отъ Алвинцъ заедно съ Качамака се присѣдинили къмъ емигрантитѣ отъ Чипровецъ и другитѣ села, които бѣхж потеглили тогава отъ Влахия къмъ Банатъ. Когато на другия денъ се запознахъ съ свещеника Вадасъ, който е родомъ отъ Винга, и разглеждахъ въ епархиалния домъ най-старата книга „liber baptizatorum et copulatorum“ (кръщенията и вѣнчаванията), водена отъ самото начало на колонията, отъ 1741 год. (тази книга, както и други нѣколко необходими, книги францисканитѣ сж били принудени да оставятъ), намѣрихъ подробности, отъ които се вижда, че въ Винга се билъ прѣмѣстилъ и братътъ на Качамака, Никола, и че Мария Станиславичъ е била популярна меценатка, която е ставала кръстница по онова врѣме почти на една трета отъ новороденитѣ дѣца. Въ градския съвѣтъ чиновницитѣ повече сж родомъ отъ Винга, българи, заедно съ кмета, и всички знайтъ български. Архиварьтъ, Ганчовъ Антушъ, е свършилъ класическа гимназия, и е родомъ отъ Винга. Тукъ е чиновникъ и единъ отъ синоветѣ на Будуръ. До като азъ разглеждахъ старитѣ документи отъ градската архива, влизахъ и излизахъ при чиновницитѣ въ стаята, гдѣто работѣхъ, много селяни, и ту се разправяхъ за данъци, ту искахъ билетъ за продадено добиче (бѣше панаиръ), но все на български езикъ, така че азъ забравяхъ, че се намирамъ въ Маджарско. Ще споменж още, че и самата сграда, гдѣто е сега кметството, е историческа: тази сграда е била собствена къща на братия Качамакъ, Гюро и Никола. Не можъ тукъ да се впускамъ въ исторични обяснения, които сж въ свръзка съ намѣренитѣ документи.¹⁾ Отъ тия документи сега става ясно, че по-виднитѣ винганци произхождатъ както казахъ, повече отъ Чипровецъ и отъ Копилонецъ, гдѣто сж били все хора търговци и занаятчии, та не е чудно, че тѣ не сж се прѣдали на земледѣлческа работа тѣй, както бешеновцитѣ и другитѣ села. И имената, които сега въ Винга окончаватъ на *-ин*, (а не само на *-ов*, както въ Бешеновъ), напълно се съгласяватъ съ познатитѣ имена на *-ин* отъ Чипровецъ. Ето сегашнитѣ главни сѣмейни имена въ Винга:

¹⁾ Тия документи, както и всички други, които се отнасятъ до историята на банатскитѣ българи и които азъ намѣрихъ освѣнъ въ Винга, още въ епископската архива въ Темешваръ, въ епархиалната архива въ Бешеновъ, въ францисканската архива въ Будимъ, въ държавната архива въ Будимъ и въ францисканската архива въ Радна, ще съобщж въ специално съчинение: „Българскитѣ католишки колонии въ Трансилвания и Банатъ“.

Чоминъ Антонъ, Мешкинъ Ана, Лилинъ Лукасъ, Себинъ Бона, Делинъ Иванъ, Новкинъ Петъръ, Маликинъ Юханъ, Калининъ Никола, Мешкинъ Петъръ, Ферменджинъ Йозу, Дерменджинъ Гюра, Каликинъ Иванъ, Степанчинъ Антунъ, Койкинъ Андрея, Потойкинъ Илия, Томенантинъ Герге, Гьолгинъ Никола, Дуньовъ Степанъ, Буньовъ Албертъ, Чулякъ Димитъръ, Цильовъ Гашпаръ, Деновъ Михаилъ, Аугустиновъ Петъръ, Коспиковъ Полди (Леополдъ), Карагеновъ Иванъ, Хаджия Луце, Бабушковъ Петра, Пушковъ Тина (Катарина), Чикаровъ Димитъръ, Франкуцъ Тонча, Нейчовъ Йозе, Русеновъ Петъръ, Фрайковъ Маркъ, Ранковъ Франци, Райковъ Никола, Ганчовъ Антунъ, Бартуловъ Димитъръ, Балиндовъ Никола, Юнчовъ Иванъ, Иванчовъ Кароль, Янкуловъ Никола, Яичинъ Петъръ, Манушовъ Бона, Лебановъ Никола, Лазаровъ Петъръ, Луковъ Петъръ, Мартиновъ Фортунатъ (сега францискапецъ), Чокановъ Фридрихъ (франциск.), Чоканъ Антунъ, Ненковъ Иванъ, Нечовъ Бона, Пауловъ Антунъ, Петровъ, Франци, Пицовъ Петъръ, Тафровъ Никола, Патришковъ Бона, Доброславъ Поръ, Риминчанъ Славъ, Степановъ Марко, Стояновъ Иванъ, Шинка Петъръ, Смоковъ Антунъ, Татарлия Гинка, Вековъ Станко, Босилковъ Шандоръ, Романовъ Себастьянъ.

Женски имена : Мандолинка, Гацка (Агата), Кларка, Виола, Елена (Елена), Каролинка, Паулинка, Марийка, Анка, Гушка, Тинка, Слава, Драганка, Дупца, Юлка.

Интересно е, че и сега за нѣколко сѣмейства въ Винга знайтъ още, че сѣ „чипровчани“. Така напр. и на свещеника Вадасъ Иванъ баба му била отъ Чипровецъ; за чипровски сѣмейства се знайтъ напр. и Чоминъ и Мешкинъ. Въ винганската черква свещеникътъ Вадасъ ми показа старинитѣ, донесени отъ България. То сѣ повече черковни утвари : нѣколко *casulae* и *dalmatic* (свещенич. дрехи), сетнѣ златенъ путиръ, една сребрена кадилница и сребрени свѣщилници, и една икона съ образа на Исуса Христа.

Въпросътъ за книжнината на банатскитѣ българи ме интересуваше specially, и за това се постарахъ да събера всички български книжки, които сѣ печатани въ Винга. Въ това много ми услужи госп. Косилковъ, а нѣкои биографични данни за авторитѣ ми даде г. Будуръ. За тая литература ще поговорѣ слѣдъ като разкажж, какъ прѣварахъ и въ Бешеновъ.

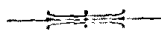
София, XII. 1895.

Л. Милетичъ.

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА II. — ФЕВРУАРИ.

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Брага Прошекони)

1896

НА ГОСТИ У БАНАТСКИТЪ БЪЛГАРИ.

2. Въ Бешеновъ.

На 11 августъ зарианъта взехъ сбогомъ отъ Винга. „Пакъ да се видимъ!“ бѣхъ послѣднитѣ думи на винганскитѣ учителя, на които азъ дълго отговаряхъ махайки съ ржка, до като не се изгуби отъ очитѣ ми сжщата тая станция, на която прѣди четири дена така плахо и мълчаливо слѣзохъ. Влакътъ летѣше къмъ Темешваръ, но азъ нѣмахъ намѣрение да се спирамъ за сега тукъ: моитѣ мисли бѣхъ въ Бешеновъ, гдѣто трѣбаше още него день да стигна.

Въ вагона имахъ двама спжтника маджари, които съ своя живъ разговоръ неволно привлѣкохъ вниманието ми; той се отнасяше до България, а водѣше се по поводъ на нѣкакви нови „ужасни“ извѣстия, които и двамата господа тъкмо бѣхъ прочели въ вѣстника, отъ който всѣки държеше въ ржка по единъ екземпляръ. Едно врѣме азъ вече не можахъ да се сдържж и се обадахъ отъ противуположния жгълъ на купето, че не е у насъ до тамъ ужасно и черно положението, както го рисуватъ тѣ. Туй бѣше сензационна случка за тѣхъ: тѣ никакъ не подозирали, че ги подслушва единъ отъ България. Но сега разговорътъ се обърна въ друга посока: отъ гдѣ идж и кждѣ отивамъ? Азъ разправихъ, че идж отъ Винга за Бешеновъ, съ научна цѣль. „Е, па тогава сме отъ сжщия занаятъ, господине,“ отговори съ лукава усмивка единиятъ. „Какъ така?“ попитахъ азъ зачудено. „Е тѣй, и ние се занимаваме сега съ колонизуванъе маджари отъ сѣвернитѣ жупаниа въ югоизточния Банатъ съ цѣль, да спремъ нацрѣдванъето на ромънитѣ. Знаете ли, господине, че тѣзи хора забравятъ, какво Унгария ги е приела гостолубиво въ своята земя, и сега претендуватъ да заграбятъ всичко. Но това нѣма да бжде. За това именно ще заселимъ маджари въ незаселенитѣ още мѣста, и тогава ще видятъ ромънитѣ, кой е господаръ тукъ.“ Разговорътъ се продължи въ тая посока все до Темешваръ. Азъ увѣрвахъ своитѣ спжтници, че моето пжтуванъе нѣма нищо общо съ една подобна задача, каквато

е тѣхната, и че у насъ изобщо не съществува нито въ обществото нито въ правителственитѣ кръгове нѣкакво течение въ смисълъ, да се дѣйствува съ агитация за прѣселване българи отъ Банатъ въ България. Изглеждаше, като че ли моитѣ сѣжтници се убѣдихъ. Ала при раздѣлата ни въ Темешваръ единъ отъ тѣхъ ми пришепнѣ: „желаемъ ви добъръ успѣхъ въ мисията; само не дѣйте забравя, господине, старото изречение: „extra Hungariam non est vita, et si est vita, non est ita“ (извънъ Унгария нѣма животъ, и ако има, не го бива).

Слѣдъ два часа чаканье въ Темешваръ, качихъ се на Сегединския влакъ и тъкмо на пладне бѣхъ въ Валканъ, гдѣто пакъ трѣбаше дълго да се чака влакътъ за Сентъ-Миклошъ, околийския центъръ на бешеновскитѣ българи. Заради двайсетъ минути возенье цѣли три часа мъчително чаканье! Но и то се измени, и азъ стояхъ съ нетърпѣние въ коридорчето на вагона, за да не би да изтървѣ първата станция, бешеновската, па и по-добрѣ да разгледамъ околността. Право иматъ винганци, какво тепърва бешеновцитѣ можели да кажтъ, че сж въ истинския Банатъ — равенъ като тепсия! Всъду наоколо отдалечъ се бѣлѣхтъ селски черкви, и само честитѣ гори и кории закрилятъ до нѣгдѣ селата едно отъ друго. И бешеновската черковна кула се вижда отъ далеко, а ето слѣдъ малко и самиятъ Бешеновъ, прострѣнитъ на ширъ и дължъ съ своитѣ малки къщички и сѣнчести градини. Още отъ влака видѣхъ, че тукъ селото е приблизително два километра далечъ отъ станцията и че не ще може да се свърши работа само съ единъ хамалинъ, както въ Винга. Па и слънцето душмански припичаше, а цѣлата атмосфера, наситена съ прахъ, така тежко налягаше и върху душевната енергия на човѣка, че въ оня мигъ Банатъ ми се пристори сѣкашъ тропична пустиня, а близкиятъ Бешеновъ — зеленъ оазисъ. Умисленъ, какъ ли ще се домъкна съ своя куфаръ до тоя оазисъ, излѣзохъ отъ станцията заедно съ нѣколко свои сѣжтника, селяни. Но хората се погрижили и за удобства: щомъ излѣзохъ отъ станцията, пристѣпи къмъ мене единъ старецъ и ме покани да седна на една отворена кочия. Азъ и не питахъ вече, кой е тукъ българинъ и кой не, защото идѣхъ снабденъ съ подробни прѣдварителни свѣдѣния; въ моята бѣлѣжка книжка пишеше, че Бешеновъ е чисто българско село, безъ всекаква примѣсъ; при това освѣнъ имената на учителитѣ и чиновницитѣ знаехъ отъ г. Будура и имената на всички по-видни селяни, както и на цѣла генеалогия негови роднини. До като да измениемъ дългиятъ друмъ, въ облаци отъ прахъ, не бѣше възможно да се говори съ кочиешина. На вли-

заше въ селото този ме попита, кждѣ да ме заведе. Азъ мислѣхъ, че има и тукъ хотелъ, както въ Винга; излѣзе работата, че Бешеновъ и откъмъ тая страна е сжщинско село, съ двѣ три прости кръчми, и туй то. Но сѣти се старецътъ, че може би въ „касино“ да ме приематъ да слѣзж. Завихме въ главната улица, що води покрай черквата, кметството и училището. Нѣма сравнение съ Винга! Въмѣсто тротоари и калдъръмъ, тукъ легнахъ отъ край до край на улицата дебелъ селски прахъ: кжшичкитѣ по-низки и по-малки, и все на единъ крой: фасада гѣсна и въ тригълникъ, както обикновено въ маджарскитѣ села: главната улица прѣсичатъ три извънредно дълги улици, а всички широки, като нашитѣ софийски булеварди; черквата голѣма и твърдѣ масивна, зидана въ обикновенъ полуренесансенъ стилъ, само съ една кула. Спрѣхме при една низка кжща, съ поширока фасада и съ четири-петъ прозореца въ фронта. То било „касино.“ Въ първата стая — билиардъ и нѣколко маси, а въ другата, по-малка, само маси и единъ креватъ. Този е на господаря, който държи касиното, но той любезно го отетжни, нали е само за два-три дена. И въ касиното не се готви ядене, защото рѣдко дохаждатъ чужденци въ селото, на и който дойде, има си познати и приятели, които се грижатъ за храна. Може да се приготви нѣщо за вечера или за обѣдъ, но само ако специално се поржча. Освѣнъ нѣколкото прости кръчми, въ селото има и една бирарийница, но и тамъ не може да се нахрани човѣкъ. Слѣдъ тия свѣдѣния азъ разбрахъ, че можъ да бждж особено доволенъ, гдѣто се намѣри и такова гостопривно „касино,“ и не претендувахъ вече за удобства. Бѣше сжбота, и азъ побързахъ, прѣди да мръкне да се запознаж съ учителитѣ и свещеника — най-главнитѣ за мене личности, каквото утрешъта да можъ въ черквата да бждж съ тѣхъ. Попитахъ първожъ за свещеника, Йонесъ Георги, и за двамата по-стари учители, Толчовъ Иванъ, който е и черковенъ пѣвецъ (канторъ), и Велчовъ Лука. Единъ селянинъ, който отъ любопитство бѣше влѣзълъ подирѣ ми въ касиното, каза, че ако искамъ да ги намѣриж и тримата, той можелъ да ме заведе тукъ близу въ съсѣдната улица, гдѣто имало мъртвець, та тамъ щѣлъ попѣтъ съ учителитѣ да бжде при опѣлото. Азъ, разбира се, приехъ поканата и побързахъ, да не изпустиж тоя сгоденъ случай, гдѣто може да се види и нѣкой народенъ обичай. Бѣше се сбралъ народъ въ единъ широкъ дворъ: мжжетѣ по-отзадъ, всички стоеникомъ и гологлави, срѣщу припекъ-слѣнце, а напрѣдъ жени стари и млади, кѣкнжли около единъ захлупенъ мъртвешки сандѣкъ, тихо менижтъ молитви. Мрето внезапно влизане въ

двора наруши за мигъ тържествеността на картината. Поизгледахъ ме всички зачудено, и азъ, подъ впечатлѣнието на тази сцена, неволно се упячихъ къмъ мъжетъ, затворихъ омбрелата, смирено снехъ шапка и застаняхъ безмлъвно, както всички. Чакахъ свещеника. Ето и той пристигна заедно съ кантора на прости селски кола; скоро имъ направихъ мѣсто, и тѣ двамата седнаха на опрѣдѣлени за тѣхъ столове, срѣщу умрѣлото. Захванъ опѣлото, и азъ се съвзехъ малко та почнахъ да наблюдавамъ подробности. Бѣше се поминяла стара жена, майка на едрия и хубавъ мъжъ, съ черни мустаци, който бѣ колѣничилъ при сандъка, срѣщу свещеника. До него колѣничила и жена му, която прѣди да почне опѣлото най-много наричаше, а около тѣхъ дѣца и друга домашна челядь. Всички, и жени и мъже, освѣнъ кантора Топчовъ, бѣха облѣчени въ селски дрехи: мъжетъ по бѣли гащи и риза, само съ едно бѣло или черно сукнено елече, обути въ ботуши, а женитъ — сѣкашъ виждахъ наши жени отъ Ломско и Берковско — всички боси, прѣпасали върхъ ризата двѣ шарено ткани прѣстилки, по една отъ прѣдъ и отъ задъ. По-старитъ бѣха и въ дълги кожуси, безъ ржави, ако и да бѣше горещината неспособна. Свещеникътъ тихо изричаше латински молитви, а женитъ въ хоръ подиръ всѣко прѣкъсване на молитвитъ гласно рецитувахъ: „здрава Марио, майко божия, моли за насъ грешните.“ Свещеникътъ спрѣ, и захванъ канторътъ да рецитува дълга прощална мъртвешка пѣсенъ („мъртава песенъ“) — най-важниятъ обредъ при такъвъ случай, съ който се завършва опѣлото. Гласътъ на пѣсенъта по-вече приличаше на плачъ, отъ кождо на пѣние. Всѣка строфа се завършваше съ едно особено отягане и извишаване на гласа. Азъ сетихъ си забѣлѣжихъ текста на пѣсенъта:

Песенъ за стара жена, дету има синъве и дъщеря.

1. Смрѣкъ¹⁾ гурчица нема мила
Секуг стига теѣна сила
Никугу та ни упраще
На други свет съте²⁾ праще
2. Та разкъца³⁾ приѣтеле
Пумирева неприѣтеле
Уд дицата дели маикъа
И уд систрите браикъа.
3. Млогу къщи упустева
К'га се челекъ нинадева

¹⁾ Смрѣкъ — смъртъ; ²⁾ Съте — вситъ; ³⁾ Разкъца — разкъсва.

- Земи маікѡа, земи баща
И направи спрач'та.
4. Тѡи и наш'та систра мила
Ут света се і утделила
Векъ свѣршила жувот теіна
И уд нам¹⁾ се з'ве²⁾ пукоіна
5. Слушаіти снга спницата
Какѡе³⁾ се упраще грешната
Ут сина и снахата
Ут родове и хората.
6. Боже сладкѡи си ме милваі,
Зако⁴⁾ си ме въз теб викнал
Ти на мене смрѡкъ си пратил
И ут болес тѡи избавил
7. За този свет векъ нимарем⁵⁾
Мирна съту⁶⁾ аз уставем
Съту сам векъ претърпела
Смрѡкъ ме і снга пределела.
8. Грешна туіа аз служкѡина
У раклата векъ угудина.
Тебе Боже мили слазем
И на милус ти зафалем.
9. На смрѡкъта аз снга плащем
И у земѣте се връщем
Ни ща никуг да дудевам
Сам суденъ денъ аз жа чакам.
10. Синове мили и благѡи
Дичета муіе сладкѡи
За мене Бога мулети
Сбогум и упрустети.
11. Сбогум роднини и сватови
Кумшини и кумови
Приіатели и неприіатели
Ища упрошка ут вас сгни.

Щомъ свѣрши канторѣтъ своята тѡжна пѣсенъ, наричанѣто на снахата и плачѣтъ на другитѣ ближни се усили, женскиятъ хоръ монотонно подхванѡ пакъ своето „здрава Марио,“ а въ срѣдѣ тоя викъ и плачъ дигнѡхѡ сандѡкътъ и го сло-

¹⁾ Уд нам == отъ насъ; ²⁾ Се з'ве == се зове; ³⁾ Какѡе == какъ ще; ⁴⁾ Зако за какѡ; ⁵⁾ ни марем == не какъ; ⁶⁾ съту == стѡ. все-то, всичко.

жихж на обикновени селски кола; свещеникътъ и канторътъ се качихж на други кола, и шибнихж коньетъ. Снахата се улови отзадъ за колата, на която бѣше положенъ мъртвецътъ, и отиде тичешкомъ по-дирѣ ѝ, гласно наричайки. Особено тежко впечатлѣние ми направи тази картина, като гледахъ, какъ тая млада жена, боса, разчорлена, тичаше заедно съ коньетъ, сѣкашъ за наказание. „А защо тича тѣй тая жена?“ попитахъ селянитѣ, които ме бѣхж вече заобиколили. „Тя е снаха, господине, снаха!“ отговорихж нѣколцина. Разбрахъ веднага, че положението на снахата въ сѣмейството го изисква, да покаже тя сега прѣдъ хората, колко е обичала и почитала свекърва си.

Между туй съгледахъ въ тълпата единъ нисъкъ, сухъ човѣкъ, съ широко лице, въ граждански дрехи. Помислихъ, че е учителъ; и наистина той бѣше „даскалъ“ Велчовъ, когото азъ именно търсѣхъ. Отъ тоя часъ, откакъ се запознахъ съ Велчова, азъ забравихъ, че съмъ чужденецъ въ Бешеновъ, забравихъ и касиното и всичкитѣ неудобства, заради които се бѣхъ загрижилъ прѣди малко, защото Велчовъ и другитѣ учители, съ които веднага слѣдъ това се видѣхъ, както и двамата бирова (сждии) не ме оставихж вече самичкъ, като се надирѣваряхж, кой какъ повече да покаже радостта си и гостолубието си спрѣмо първия български гостъ въ Бешеновъ. И наистина азъ бѣхъ първъ посѣтителъ отъ България въ тая прѣинтересна и чисто българска колония. Всичкитѣ учители, както и другитѣ чиновници, съ които слѣдъ малко се запознахъ въ кметството, ме увѣрявахж, че не само никой отъ България, но никой и отъ другитѣ славянски земи не е още стѣпилъ въ Бешеновъ. А тъкмо Бешеновъ е, както видѣхъ, най-важното българско село въ Банатъ, понеже тукъ човѣкъ вижда българскитѣ битъ и характеръ запазени до най-голѣми подробности. Най-важното народно отличие, което за жалость въ Винга вече е на изчезване, — народното съзнание, у Бешеновци, особено у младата интелигенция, е развито до пламененъ патриотизъмъ. Мжно е да опишж ония искрени и невинни радостни изражения, съ които бѣхъ посрещитъ отъ младитѣ учители и чиновници въ кметството.

Кметътъ е твърдѣ любезенъ, скроменъ старецъ, който и сега, като кметъ, не е промѣнилъ нищо въ своята носия, а си ходи по бѣли гащи и риза, черно елече и черни ботуши, както всички. Въ сжщо такъвъ костюмъ ми се прѣдстави и сегашниятъ бирова (мадж. bíró, сждия), Карлъ Наковъ (Károly Nakov), нисъкъ и пълень 40-годишенъ човѣкъ, съ приятно лице и неприсилена любезность, която добръ хар-

монира съ немалко напълнѣлата му снага.¹⁾ Вториятъ съдия (albíró) Лазаръ Горанъ (въ по-старо врѣме Горановъ), е по-младъ, 30-годишенъ човѣкъ, свършилъ четирикласно и търговско училище, и единъ отъ първитѣ богатани въ селото. И той ходи съвсѣмъ селски облѣченъ. Само учителитѣ и двама трима млади чиновници правятъ откъмъ облѣклото изключение. Отъ чиновницитѣ ще споменѣмъ като особено развитъ момъкъ и добъръ българинъ общинскиятъ касперинъ Бобойчовъ Лука. Но откъмъ народно съзнание най-голяма похвала заслужватъ учителитѣ, а особено по-младитѣ учители, Тома Драганъ, зетъ на учителя Велчовъ, и Владиславъ Топчовъ, синъ на кантора. И двамата сж свършили педагогично училище въ Сегединъ, а сега и двамата прѣподаватъ на български езикъ въ първо и второ отдѣленіе. Драганъ (род. на на 1869 г. въ Бешеновъ) учителствува вече седемъ години, докато другарятъ му Топчовъ (род. 1868 г.) е захванялъ учителствуванъето си четири години по-рано. Въ първо отдѣленіе дѣцата учатъ български по единъ букваръ (roščnica), издаденъ въ Виуга,²⁾ а въ второ отдѣленіе учатъ читанка (vežbanica)³⁾ и малъкъ катихизисъ (mânâšesé katekizmus),⁴⁾ разбира се заедно съ смѣтанье и рѣчна работа, споредъ официалната програма. Въ трето отдѣленіе по-прѣди се е чела една друга читанка (čitanka),⁵⁾ но сега тая читанка прочитатъ дѣцата въ второ отдѣленіе, слѣдъ като свършихтъ

¹⁾ У насъ е рѣдкостъ, да видишь селянинъ угоевъ и шикавъ, до като въ Виуга и Бешеновъ това е твърдѣ обикновено явление. Особено въ Виуга е прѣдътъ единъ дебелъ човѣкъ, на име Дуица, който наистина е необикновено явление. Ходихъ на бананра нарочно, за да видѣмъ дебелиятъ Дуица въ неговата барака, гдѣто продава сливовица. Богато седи, отирѣдъ нагледъ като бѣчва въ пълния смѣхъ на думата. При все това Дуица е твърдѣ крѣпкъ и здравъ човѣкъ (около 55 год.), а въ лицето е, можъ да каже, класическа хубостъ. Той продава сливовица, която самъ прави и повечето самъ извива. И въ това отношение е феноменъ: извива въ течене на 6—7 часа до четири кило сливовица, а още никой не го е видѣлъ живъ. Заварихме го, какъ тъкмо идше станица и пише ракия. Той е дохождалъ въ България, билъ е и въ Свищовъ, но не му се харесало тукъ между друго и за това, че всъду се собирали подирѣ му дечурлига, заради дебелината му, като подирѣ нѣкое чудо. И той се чудилъ, какъ въ България хората не знаатъ да пижатъ. Като влѣзълъ въ Свищовъ въ една кръчма, поискалъ ракия — „хубава, гроздова“ — акръчмаричьтъ му донесълъ въ едно малко шишенце, около 2 децилитра. Като повторилъ четири пѣтъ пѣтъ и искалъ пакъ, кръчмаричьтъ донесълъ, но всѣки пѣтъ зачудено питалъ: „За кого, за тебе ли?“ Това го доидяло най-сетнѣ, изпилъ само 12 шишенца и си излѣзълъ. Хуморътъ на този човѣкъ е неизчерпаемъ. А такива сж весели и въ Бешеновъ.

²⁾ Pučelnica, za bálgarsčite nárudni škuli u Madžarskata daržavina. Pisana i izvadina od Jozu Rill u Viuga. Drugutu izdavanji dumestinu i izladinu od Leopold Kossilkov. — U Timišvar 1880.

³⁾ Vežbanica, za bálgarsčite nárudni škuli u Madžarskata daržavina. Izvadina od Jozu Rill и пр.

⁴⁾ Mânâšesé Katekizmus áli Katoličanséi nauk, za bálgarsčite nárudni škuli u Madž. daržavina.

⁵⁾ Bálgarska čitanka, za bálgarsčite nárudni škuli. Pisana i izvadina od Jozu Rill и пр.

първата читанка. Причината на това е, че новият училищен закон изисква да знаят дѣцата маджарски подпълно, когато свършятъ, поради което учителитѣ Велчовъ и Дечовъ се принудили да прѣподаватъ отъ 3-то отдѣление нататакъ изключително на маджарски езикъ. Велчовъ (род. на 1851 г. въ Бешеновъ), учителствува въ родното си мѣсто вече 22 години, а прѣди туй е билъ нѣколко години учителъ въ българското село Бреце. Дечовъ учителствува тукъ 25 години. Стариятъ Топчовъ (род. на 1841 г.), слѣдъ като е учителствувалъ 31 година, сега е пенсиониранъ и само служи въ черквата като пѣвецъ. Прѣди новия законъ, който налага маджарскиятъ езикъ въ основнитѣ училища, всички сж прѣподавали на български. Да не останатъ дѣцата въ матерния си езикъ съвсѣмъ малограмотни, съ особено усърдие сега се грижатъ Драганъ и младиятъ Топчовъ. Тѣ се стараатъ, щото и въ тия двѣ начални години, които сж оставени само за български, да хванатъ дѣцата добра основа въ матерния си езикъ. Дѣцата били силно прѣтрупани поради голѣмия материалъ, който се изисквалъ на маджарски езикъ въ тритѣ по-горни отдѣления, но при все това, благодарение на голѣмитѣ дарби, които показвали за ученѣе чужди езици, тѣ успѣвали да прѣминатъ въ първо и второ отдѣление по български езикъ толкова, колкото по-прѣди въ три години, и при все това сетѣ бързо изучвали и маджарски, та удовлетворявали на програмата.

Най-голѣма спѣлка срѣщатъ учителитѣ въ самия български езикъ, който у тѣхъ нѣма литературна установеностъ и потрѣбната за всѣки случай номенклатура. Бѣдниятъ Драганъ, той се прѣобърнжлъ на истинска „наковалня“, заетъ постоянно съ съчиняване български термини, потрѣбни както въ училището, така и за официалния канцеларски стилъ, който и сега за мѣстни работи е на български езикъ. Драганъ ловѣше думи отъ устата ми и ги записваше съ таково удоволствие, каквото може би чувствува страстенъ ловецъ, когато слѣдъ дълго чаканѣе налучи богатъ ловъ. Отначало случайно забѣлѣжи нѣкои наши книжовни изражения, които той напразно съ Топчова се мъчилъ да надомѣсти съ мзмислени думи, а сетѣ вече не пропуснахъ ни единъ случай, за да ме разпита, какъ казваме това или онова. Даже когато чашитѣ се чукахъ посрѣдъ живи наздравия, Драганъ се сѣщаше, че еди коя си дума, що съмъ изрекълъ, трѣба да се запише. При всѣки такъвъ случай Драганъ триумфално би погледнжлъ Топчова и би си записалъ въ книжката. Характеристично бѣше, когато Драганъ, като вървѣхме една вечеръ по тъмнитѣ, неразсвѣтени бешеновски улици, често се

спираше въ тъмното, за да запише, опрѣли о нѣкоя стѣна, нови думи. Но не само термини, а и обокновени книжовни изрази, които у тѣхъ сж замѣстени съ барбаризми, внесени отъ маджарския езикъ, причинявахъ голѣма радостъ на нашия бешеновски пуристъ. Припомнямъ си, че веднажъ употрѣбихъ думата „инакъ“, и тя даде поводъ на Драгана, триумфално да изгледа Топчова и да запише. Тази обичъ къмъ матерния езикъ и горещото желание, да се спази той и за бѣдѣще, азъ забѣлѣжихъ и у по-старитѣ учители, безъ разлика, а и немалко и у чиновницитѣ, както и у проститѣ селяни, тѣхни близки и роднини, у които ходихъ на гости. Единъ духъ владѣе откъмъ тая страна у всички бешеновци: тѣ не могатъ да допуснатъ мисльта, че нѣкога би изгубили своятъ езикъ. „Само туй не може у насъ да стане!“ увѣрявахъ учителитѣ, като се основавахъ на извънредния консерватизъмъ на бешеновеца спрѣмо народнитѣ традиции. Допущатъ, че ако би се занемарилъ езикътъ съвсѣмъ въ черквата и училището, интеллигенцията би прѣстангла да говори български, но и това нѣмало никога да се случи. Като вземамъ въ внимание, колко чистъ се е запазилъ и до сега езикътъ у простолюдието, както изобщо цѣлиятъ етнографиченъ характеръ на сѣмейния животъ въ Бешеновъ, и азъ казвамъ, че българскиятъ езикъ тукъ ще може още дълго врѣме да се одържи у простолюдието, но до колко ще може той да се одържи и въ училището, особено слѣдъ дошния примѣръ, който даде Винга, е още въпросъ. При все това молбата на учителитѣ, които не забравихъ да ми я повторятъ и на трѣгване отъ Бешеновъ, а именно да имъ проводж словарь и граматика на българския езикъ, както и една пѣснопойка, е твърдѣ основателна и има значение.

Въ недѣлята на 13. августъ трѣбаше да подраниж, за да бѣдѣ на първата литургия, на която присѣтствуватъ по-старитѣ хора, а слѣдъ това и на втората литургия, която е изключително за младия свѣтъ. Въ Бешеновъ въ туй отношение е установенъ отъ старо врѣме редъ, който е влѣзълъ въ обичай и се пази доста строго. Женитѣ сж работни, на тѣхна глава стон цѣлата кѣщна работа, и за това тѣ идватъ въ черква само на утрина, до като въ туй врѣме момитѣ прибиратъ въ кѣщни. И наистина, когато влѣзохъ заранѣта на 7 часа въ черквата, първото нѣщо, което ми удари въ очи отъ страна на публиката, насѣдала въ скамейкитѣ, бѣхъ бѣлитѣ. повечето нови кожуси, както у мъжетѣ, така и у женитѣ. Гражданска дреха не видѣхъ. Свещеникътъ съ капелана служехъ литургия, а учителитѣ заедно съ ученици на хора пѣехъ пѣсни съ български текстъ

при аккомпанимента на оргулитѣ. Въ туй врѣме имахъ възможностъ да разгледамъ черквата и да наблюдавамъ физиономитѣ. Черквата е твърдѣ масивна и видана на единъ сводѣ, поради което е не само по-кратка, но и по-тѣсна отъ винганската. Отличава се отъ подирната още и съ това, че извъ вжтрѣ по стѣнитѣ цѣлата е изпестрена съ разноцвѣтни бои и картини, съ библейско съдържание. Може да се каже, че Бешеновската черква е една отъ голѣмитѣ черкви, каквито рѣдко се срѣщатъ въ села отъ 5500 жители, както е Бешеновъ. Мжжетѣ правятъ по-добро впечатлѣние отъ женитѣ. Подирнитѣ, а именно по-старитѣ, които прѣобладавахъ тукъ, носѣхъ въ своитѣ набръчкани лица отпечатъкъ на прѣждеврѣменно прѣсилянѣе, рано остаряванѣе. Но не е чудно, като вземемъ въ внимание фактътъ, че бешеновитѣ издържатъ лѣтно врѣме въ домашна и полска работа по 16 до 20 часа въ денонощие, а при туй и раждатъ, срѣдно взето, по десетина дѣца. И мжжетѣ сж крайно трудолюбиви, ала икономичното благосѣстояние и, види се, дългата зимна отпочивка, каквато женитѣ съ своитѣ вѣчни кжщии и родителски грижи никога нѣматъ, подържатъ у тѣхъ особено свѣжъ тѣлесенъ изгледъ и бодъръ духъ. Като ги гледашъ така, наседашъ въ тии кжси кожуси, лесно се прѣнасяшъ въ Западна България, защото и физиономитѣ сж типични — български. Прѣобладаватъ чернокоситѣ и черноокитѣ. Въ туй врѣме стариятъ свещ. попъ Тонесъ ми обърнж вниманието, като взе да чете евангелието. Дълго врѣме съ напрегнато внимание се велушвахъ въ славянскитѣ думи, които съ слабъ гласъ изричаше, до като най-сетнѣ разбрахъ, че чете на хърватски езикъ. Наистина това ме зачуди, именно въ Бешеновъ, слѣдъ като въ Винга чухъ евангелието на български. Учителитѣ ми разправихъ, че това е стара традиция у свещ. Тонеса, който въ младостта си е билъ свещеникъ въ Хърватско, и то още въ илирската епоха, и тамъ свикналъ на хърватски така, че сетнѣ, като дошелъ въ Бешеновъ, макаръ и да научилъ български, не се отказалъ отъ навика си, да чете евангелието на хърватски. Трѣба да забѣлѣжж, че и въ Бешеновъ до прѣди 30 години сж били въведени хърватски (илирски) книги, както въ черквата, така и въ училището. И сега още мнозина отъ по-старитѣ хора си пазятъ своитѣ илирски молитвеници. Азъ поисквахъ отъ едного селянина, коргото учителтъ Велчевъ ми посочи за примѣръ, да ми покаже молитвеникътъ, който държеше въ ржцѣ и въ който сричаше нѣщо. То бѣше наистина старо илирско издание отъ 1845 год. подъ заглавие: „Molitvena knjiga, vrata nebeska nazvana“ од нѣкой си Stepan Gerdenich, съчиненъ „въ полза

на илирския народъ“.¹⁾ „Разбиранъ ли, какво четешъ?“ попитахъ азъ собственика на тоя илирски молитвеникъ. „Па на тая книга сме се учили ние, когато още не бѣхъ излѣзли българскитѣ“, отговори той. — Но до като общината е оставила на стария свещ. Йонесъ, да си чете евангелието на илирски, както и по-прѣди, винаги е настоявала, щото проповѣдъта да се казва на български. По тая причина всѣки капеланъ се е принуждавалъ въ кратко врѣме да научи български. Че това може съвършено да се постигне, азъ се увѣрихъ самъ отъ проповѣдъта, която слѣдъ евангелието каза на бешеновски български диалектъ младиятъ капеланъ, Сметана Аугустинъ, словакъ (родомъ отъ с. Оросланъ въ Торонталската жупания). Наистина и чападската епископия (въ Темешваръ) до сега е вземала въ внимание тия искания на бешеновската община, както и на другитѣ банатски български общини, та е изпроваждала като капелани вижги славяни, прѣимуществено хървати, които лесно и скоро усвоивали българскиятъ езикъ. Но сега, за жалость, и тукъ се забѣлѣзва обратъ, насоченъ противъ наредния езикъ. Тѣкмо него денъ капеланътъ Сметана казваше своята послѣдна българска проповѣдъ на старцитѣ. Защото на другия денъ въ вторникъ заедно съ мене и той напустихъ Бешеновъ, за да иде въ една маджарска община, къдѣто внезапно е билъ прѣмѣстенъ, слѣдъ като въ течение на двѣ години успѣлъ съ особено трудолюбие да изучи добръ българскиятъ езикъ. Самъ той ми се оплака поради това систематично мѣстенъе, цѣльта на което указахъ по-горѣ. На негово мѣсто дохожда маджаринъ! Бешеновитѣ само клатѣхъ глава, като се говорѣше за бѣдъщия капеланъ, който не ще бѣде въ състояние да каже ни двѣ думи български. Нека забѣлѣжимъ, че Сметана, прѣди да дойде въ Бешеновъ, е билъ една година капеланъ въ Винга, гдѣто тѣй също неговото мѣсто е заетъ маджаринъ.

Излѣзохъ отъ черква нѣколко минути прѣди да пустне и седилахъ съ учителитѣ на една скамейка прѣдъ училището, за да изгледамъ по-добръ носията на по-старитѣ жени. Сега видѣхъ, че нѣма ни една боса, както бѣхъ на опѣлото. а всички обути въ жълти, набрани ботуши. Въместо двѣ прѣстилки, по една отпрѣдъ и отзадъ, както си посижтъ въ дѣлникъ, сега всѣка бѣше облѣкла „вълненникъ“, набранъ сукманъ отъ дома-

¹⁾ Ето пълното заглавие на тоя молитвеникъ: „Molitvena knjiga, vrata nebeska nazvana, iz razlicitih knjigah u jedno sastavljena za duhovnu korist ilirskog naroda na goda po Stepanu Gerdenichu, preposthus Pavla od Nyir-Pályi, Pechujskog kraljskog váruseha s. Augustina cserke paroku. Mnogoposhtovane takodjer plemenite Baránye vármegy sudne stolice. Drugi put na svitlost izlazi u Pecsuhu. Pretiskana u slovarnici mudrouesne skule Biskupove 1845.“

иенъ, вълненъ платъ. У нѣкои наборитѣ на вълненика бѣхж тождова гъсти и равномерни, че се усъмнихъ, да не би да ги правятъ съ машина за плисирање. Но увѣрихж ме, че всичко е правено съ ржка, съ голѣмо търпѣние. У дома зимѣ носятъ женитѣ и „зубунъ“ вмѣсто набрания вълненикъ; зубунѣтъ прилича на тѣсния сукманъ у шопкинитѣ. По-старитѣ жени бѣхж прѣпасани съ „прѣстилка“, а по-младитѣ носѣхж прѣстро-ткава „кърлигатка“, каквато е и винганската. Старитѣ имахж на главата си тѣй наречена „каюца“, нѣщо подобно на винганската „шапка“. Вързъ каюцата се забраждатъ съ „кърпа“, която е отъ купешки платъ, памученъ или свиленъ; кърпата се казва „пешкиръ“, когато е отъ доманино платно. По богатитѣ се забраждатъ съ „брунджучева кърпа“, или просто „брунджукъ“, тѣнъкъ, прозиренъ коприненъ вуалъ. Въ различие отъ Винга, „политѣ“ сж въ Бешеновъ съшити заедно съ „ризата“; политѣ обикновено сж отъ конопено, доманино платно. Коженитѣ лайберъ и тукъ се нарича „пептаръ“, само че формата фонетически е измѣнена въ „пиктаръ“.

До захващанѣто на втората литургия имаше още единъ часъ врѣме, което употрѣбихъ да разгледамъ училището и училищнитѣ пособия. Драганъ и при тоя случай се възползува, да запише нѣколко граматични термина и термини по смѣтанѣе. За нагледно обучение ми показахж учителитѣ хубави пособия — картини и особено много модели. Само терминѣтъ „нагледно обучение“ е липсувалъ, който сега за голѣма радостъ на всички се записа, за да се въведе и у тѣхъ. Трѣбаше да побързаеме да заемемъ пакъ скамейката, която е на улицата прѣдъ училищното здание, за да не би да пропустимъ интересното бешеневско корзо, за което учителитѣ още отъ вечерята много ми приказвахж. Обичай е именно въ Бешеновъ, щото почти всички бешеновски момци и по-млади булки да идатъ на втората литургия, и то по групи, една слѣдъ друга, прѣмѣнени въ най-хубавата си прѣмѣна, до като въ туй врѣме момци и по-старѣ свѣтъ излизатъ по портитѣ и скамейкитѣ на главната улица, що води къмъ черквата, и ги гледатъ. Момитѣ и булките вървятъ по нѣколко наедно, обикновено най-близки другарки отъ махалата, като стѣпятъ кротко и срамежливо, всѣка съ своя молитвеникъ въ ржка. Около нашата скамейка се набра повече любопитенъ свѣтъ, така че тѣ се чувствувахж прѣдъ насъ като на нѣкое парадно дефилиранѣе. Разбира се, азъ се взирахъ и въ лицата, но особено ме интересуваше богатата носия на булките и момитѣ, която по кокетство и скжпость не отстѣпяше въ нищо на вин-

ганската. Тукъ азъ видѣхъ, че нашитѣ бешеновци иматъ пари и че за свила и сърма и за всеѣкакви пѣстри коланчета и ширити не ги жалѣтъ, стига само булката или дъщерята да може на това корзо да блесне съ своето богатство. Момитѣ сж повечето едри, съ свѣжи лица, — срѣдни хубавици. До мене бѣше седнѣлъ единъ приказливъ старецъ, мой новъ познайникъ отъ черквата, Мирчовъ Павелъ, братовчедъ на познатия у насъ дѣдо Мирчо, който на нашето пловдивско изложение продаваше пѣстри бешеновски кърлигатки и други домашни платна и везове. Дѣдо Павелъ ми обѣща, да ми казва имената на дрехитѣ, които искамъ да знаѣ. Въ своята ревностъ дѣдо Павелъ често пѣти спираше срамежливитѣ булки и моми, за да видѣ по-отблизу, какви нашивки на пр. има свилената имъ прѣстилка или съ какво е нанизанъ герданътъ имъ. Противъ моето желание, дѣдо Павелъ съ своето усърдие даде на невинното корзо характеръ на цѣлъ изпитъ, така че азъ скоро затворихъ бѣлѣжната книжка и пожелахъ само да гледамъ. Но този пѣтъ и нѣмаше много да се бѣлѣжи, понеже голѣма частъ отъ носията ми бѣше позната отъ Винга. Обърнахъ внимание върху бешеновския женски лайберъ, който, както вече споменяхъ по-прѣди, е по-дълъгъ отъ винганския и достига до половината. Вълненикътъ у младитѣ, когато е коприненъ и съ украшения на долния рѣбъ, се казва „пещемалъ“, а инакъ „завезка.“ На главата си булките носѣтъ „винець“, който и прилича на вѣнецъ. Надъ вѣнеца имахъ нѣкоп тънка памучена кърпа, „тпнговъ.“ Нѣкоп булки бѣхъ около кръста прѣпасани съ единъ видъ поясъ, „търте“, който се състоеше отъ искусствени разноцвѣтни рози. „Търте“ носѣтъ въ сжищностъ ергенитѣ, обвитъ на паларията, когато сж годени, а сетнѣ, подиръ вѣнчаванъето, го даватъ на булката. Която булка иска, носи го по нѣкога въ видъ на поясъ около кръста. Когато прѣстилката е копринена, съ златни везове, се нарича „пещемалъкъа.“ Надъ ушитѣ се носѣтъ „китки.“ Ботушитѣ на момитѣ и младитѣ булки съ червени; които сж отъ срѣдна възраст, носѣтъ и ботуши, половинъ червени (горнията частъ), половинъ жълти, докато старитѣ жени, както казахъ, само жълти. Скъпи копринени „пантляки“ се развяватъ окачени отзадъ, висѣжли до кръста, а други пѣкъ, „стърни“, на рамената и отпрѣдъ на грѣдитѣ. Яката на ризата се казва „гурень“, около врата се носѣтъ освѣнъ това и сърмени тантели, а на ушитѣ сребърни или златни „обеци.“ Има нѣколко вида нанизи, които носѣтъ около врата и на грѣдитѣ: герданъ, когато сж нанизани „талире“; „повразъ“ — отъ цванциги;

„ланче“ — отъ маджарски крайцари и „герданчета“ — отъ ситни монети или отъ малки седефени миди. Момчетата ходятъ съ гола глава, като сплитатъ коситѣ назадъ въ една плетенка, „платка.“ По-голяма частъ отъ носията се купува готова, а до колко може да бѣде тя луксозна и скъпа, видѣхъ ситиѣ у подоброва Горанъ, на когото младата булка ми показва своитѣ празнични дрехи. Подбировътъ е, както се каза, единъ отъ богатитѣ хора въ Бешеновъ, и за това може да се смѣта празничното облѣкло на неговата невѣста за едно отъ най-скъпитѣ. Като се прѣсметнѣ стойността на цѣлия празниченъ костюмъ, излѣзе, че струва до 300 флорина!

Бѣше уречено, да направѣхъ слѣдъ литургията визита на свещеника. Госп. Юнесъ бѣ любезенъ та ме задържа и на обѣдъ; ноканата му азъ толкова по-охотно приехъ, защото желаехъ при тоя случай да узнаѣхъ подробности отъ него, както за сегашното, така и за миналото на Бешеновъ, което той добръ познава, понеже е прѣкаралъ тукъ повече отъ трийсетъ години. Исторически традиции у народа има твърдѣ малко: каквото сѣ помнили първитѣ двѣ три поколения слѣдъ заселението, е записано въ историята на черквата (*historia domus*). Народътъ живѣе солидно и се отличава съ крайно трудолюбие. Въ третѣ лѣтни мѣсеца, когато е най-усилена полската работа около прибираньето на хранитъ, бешеновцитѣ спитъ само два до три часа въ денонощие: вече въ полунощъ бешеновецътъ впрѣга коньетѣ и излиза на полето. Почвата е една отъ най-плоднитѣ, що ги има въ Банатъ, поради което цѣната на единъ „ланецъ“ земя (приблиз. единъ дономъ) възлиза до 400 флорина. Бешеновцитѣ, както сѣ трудолюбиви, би били и по-богати, да имахъ повече земя: тѣ именно твърдѣ се размножаватъ, та чрѣзъ дѣлби голяма частъ отъ обширитѣ нѣкога земи е кое раздѣлена, кое продадена. Може да се каже, че половината жители на другитѣ банатски български села, освѣнъ Вишга, сѣ колонии отъ Бешеновъ. Най-близката бешеновска колония е Болгаръ-телебъ (Българско заселение) (800 души), заселена въ половината на този вѣкъ само отъ бешеновци, и то съ цѣль, да не би на обширитѣ ливади, които по една стара привилегия принадлежали на Бешеновъ, правителството да засели нѣмски колонисти, както и щѣло да стане. Защото за правителството е важно, да не стоѣтъ пусти мѣста, когато заселенитѣ посѣтѣ двоенъ и троенъ приходъ. Именно чрѣзъ това постоянно изселванье отъ Бешеновъ въ други банатски села, наслѣдствениятъ сѣмеенъ имотъ се цѣпи и намалява. Който има поне двацетъ ланца земя, днесъ може

добрѣ да прѣкарва. Такъвъ би могълъ и да разбогатѣе, ако да не бѣхъ въ послѣднитѣ години ги налегнали тежки, непоносими данъци. За това тия, които сж останжли съ 3—4 ланца земя, не успѣватъ да си платятъ и данъка та гледатъ да се изселатъ въ България. Хора, които продали тукъ по 3—4 ланца, у насъ съ полученитѣ пари си купили по 20—30 ланца, а сега се считатъ за „газди“ (богати). Набожността, особено у женския полъ, е извънредно голѣма. „Вие видѣхте, съ каква смиреностъ и съ каква чистота на облѣклото младежъта иде въ черква. На момитѣ черквата е единственото сборно мѣсто, гдѣто ще се срещатъ съ другарки, на ако щете, гдѣто ще и кокетничатъ малко, слѣдъ като пустне черква — на площадъта“. Свещ. Йонесъ тукъ загатна за обичая, споредъ който момитѣ слѣдъ литургията всички излизатъ на площадъта при черквата и остаятъ тукъ на купъ около 20 минути, като се разговарятъ една съ друга, а въ туй врѣме момцитѣ се събиратъ на другъ купъ прѣдъ черквата и кокетничатъ. Слѣдъ това тихо моминско събрание момитѣ се прощаватъ съ другаркитѣ отъ другитѣ махали и се разотиватъ. Така ставя и него денъ слѣдъ литургията, прѣди да посѣтъ свещеника. Хоро, както въ Винга, въ Бешеновъ не се играе. Когато питахъ за това и дѣдо Павла, да ли знае, да сж играли въ Бешеновъ хоро, както играятъ сега въ Винга, той се изсмѣ на винганчани, че това само у тѣхъ се е въвело. Пѣсни български, а именно „женски“, лирически пѣсни имало още запазени. Съ това съобщение на свещеника се съгласявахъ и свѣдѣнията на всички други, които попитахъ за туй¹⁾.

Слѣдъ обѣда капелантъ отиде въ черква на третата литургия, на която дожда пакъ прѣимуществено младежъта, а стариятъ, 75-годишенъ свещен. Йонесъ взе позволение, да си полегне малко, като ме остави въ библиотеката си, да ровя въ епархиалнитѣ книги, колкото искамъ. Първомъ се заинтересувахъ за *historia domus*, която бѣше изложена въ книгата, озаглавена: „*Historia parochiae ó-Besenyö.*“ Въ нея намѣрихъ доста интересни свѣдѣния отъ врѣмето на заселението насамъ, поради което сутрѣшниятъ день посветихъ изцѣло за да извлѣкж всичко по-важно отъ тая книга, както и отъ книгата на раждаанията, кръщаванията, вѣнчаванията и умрѣлитѣ. Тукъ ще съобщж на кратко само нѣкои по-интересни свѣдѣ-

¹⁾ Когато бѣхъ у дѣдо Павелъ Мирчевъ, той помоли 80-годишната си майка, нѣкогашна прочута пѣвица, която и сега обичала да пѣе, та ми запѣ една кратка народна пѣсница въ стихове, която за жалостъ не записахъ на минутата, а сетѣ вече не успяхъ да си припомня. Но забѣжително е, че втората пѣсница, съ любовно съдържание, бѣше сръбска.

ния. Най-старитѣ данни, отъ врѣмето на прѣселението, по-вече сж записани, както се види, по народната традиция, 50—60 години слѣдъ заселението.

Въ *historia domus*, която е писана въ началото на този вѣкъ (достига до 1830 год.), на едно мѣсто е забѣлѣзано, че „споредъ традицията на по-старитѣ хора“ бешеновцитѣ произхождали отъ Никополь, Свищовъ, Брѣжене, Бѣлене и Търничовене.¹⁾ Когато избѣгали въ Влашко заедно съ своя Никополски епископъ Никола Станиславичъ и още 14 българи францискани, тогавашниятъ влашки войвода, Бранкованъ, ги приелъ милостиво и подкрѣпилъ въ първо врѣме съ помощи. Тѣ се настанили заедно съ емигрантитѣ и отъ другитѣ български села (Чипровецъ, Копилонецъ, Клисуре, Желѣзна и пр.) въ и около градоветѣ Римникъ, Камполунгъ, Търговище и Букурещъ. Когато билъ сключенъ мирътъ, австрийскиятъ царъ Леополдъ поканилъ емигрантитѣ, да се настанижтъ въ Унгария, като имъ обѣщалъ разни привилегии. На тая покана се отзовали само малцина, а именно тия, които на 1700 год. се настанихж въ Алвинцъ и Дева (въ Трансилвания).²⁾ Леополдъ веднага потвърдилъ на тѣзи подирнитѣ обѣщанитѣ привилегии съ грамота отъ 1700 год. Но другитѣ емигранти не искали да послѣдватъ тия свои събратия, а прѣдпочитали да страдатъ голи и боси още 37 години, все съ надежда, че ще можтъ се завърнж пакъ въ своето любимо отечество. Едвамъ що се съзвели малко отъ ужаситѣ на бѣгството, едвамъ що се понаредили въ новитѣ си жилища въ Влашко, настава нещастната австрийско-турска война, въ която Австрия, споредъ сключения на 1738 год. миръ, изгуби изново Сърбия съ Бѣлградъ и тѣй наречената Малка Влахия. Въ тая война турцитѣ успѣхж да нахлужтъ въ Влашко и въ Темешкия Банатъ, поради което „повиднитѣ“ (*nobiliores*) отъ нашитѣ нещастни прѣселенци внезапно се принудили да напустнжтъ Влашко и да бѣгатъ прѣдъ турскитѣ пълчища въ Унгария, като взели съ себе си между друго и по-скжпитѣ черковни утвари, „които и до днесъ се запазватъ въ винганската черква“.³⁾ Тръгнжли сж 120 сѣмейства, състоещи отъ 4600 души (*centum viginti familiae e quatuor mille (sic) sexcentis animabus constantes*), заедно

¹⁾ „*Ortam suam ducit populus iste e Bulgariae locis: Nikopoli, Sisto, Brezsene, Belene, Ternicsovenre, secundum traditionem seniorum*“.

²⁾ Азъ вече казахъ на друго мѣсто, че отъ единъ документъ, който намѣрихъ въ Будинъ, се установява, че въ Алвинцъ се настанили емигранти отъ Копилонецъ.

³⁾ „... *quae omnes et cuncti, acceptis secum omnibus ecclesiarum thesauris, vasis aureis et argenteis, quae hodie dum in Vingensi asservantur ecclesia*...“

съ няколко български францискански братя и съ отца Бласнусъ Христофоръ Мили, мисионеръ на римската пропаганда¹). Като стигнали въ Крайова, организували се и си избрали за съдия (iudex) Добре Ферменджия (Dobre, alius Bonifacio Fermentzia), а слѣдъ това прѣко Чернецъ (Csernetz) дошли до Дунава, прѣминжли въ Сърбия и слѣдъ петдневно лутанье, като прѣфърлили изново Дунава, стигнали въ ноември мѣсець въ Оришова²). Отъ тукъ изпроводили депутация до управленнето на Темешкия Банатъ, за да извѣстятъ, че идатъ на поселение. На чело на депутацията сж били: Николай Качамаговъ³), Живковъ, Рацковъ, Тодоръ Будуровъ и Петъръ Велчовъ. Прѣди тѣхъ е билъ заминхль съ същата цѣль и епископътъ Николай Станиславичъ. Управительтъ ги прпелъ много милостиво и имъ опредѣлилъ за поселение двѣ мѣста. Винга и Старъ Бешеновъ (ó-Besenyö), заедно съ принадлежнитѣ тѣмъ земи. Прѣди да се върнатъ депутатитѣ къмъ своитѣ, отишли да разгледатъ мѣстността около Винга и Бешеновъ, и слѣдъ като ги харесали, оставили Живкова и Петра Велчовъ въ Бешеновъ, а другитѣ заминжли за Оришова, да доведжтъ народътъ. Зимата е била строга, а слѣдъ това настанжли и силни дѣждове, така че едвамъ въ пролѣтъта на 1738. год. се задигжли българитѣ заедно съ женитѣ и дѣцата си, та прѣко Мехадия, Карансебешъ, Рекашъ и Темешваръ стигнали и се настанжли въ днешнитѣ си жилища, а именно 60 сѣмейства и францисканитѣ въ Винга, гдѣто намѣрили и нѣколко добри здания, които употрѣбили за черква, парохия, школа и житница (granarium), а другитѣ 60 сѣмейства, „състоещи отъ 2200 души“, подъ водството на Теодора Будуръ и свещеника Бласнусъ Христофоръ Мили⁴) стигнали въ Бешеновъ въ края на февруари 1738 год.

Книгата «liber baptizatorum» е най-старата между запазенитѣ парохиялни книги въ Бешеновъ, защото въ нея сж забѣлѣзвани ражданията и кръщаванията, станжли още по пхтя, отъ Мехадия до Бешеновъ, вписани отъ ржката на самия свещ.

¹) Ако може да се върва точно на туй прѣдание, трѣба да приемемъ, че тукъ подъ „familiae“ се разбиратъ цѣли сѣмейни задруги.

²) „... in Serviam venerunt, ubi viarum ignorantia per avia et devia oberantes, et quinta die ad Danubium pertinentes eumque transnavigantes auxilio miserentis Dei Orshovam pervenere mense Novembri“.

³) За него се установява вече, че е билъ прѣди туй настаненъ въ Алвинць, гдѣто се занимавалъ съ търговия. Види се, че той се притекълъ на помощ на своитѣ братя, като чуль че идатъ

⁴) Бласнусъ Христофорусъ Мили е билъ родомъ отъ Дубровникъ (Ragusanus). Той останхль като свещеникъ въ Бешеновъ до 1748 г. († 1753.). год. На 1748. г. е билъ повишенъ на каноникъ (canonicus custos). Билъ е проведенъ отъ конгрегацията, да се намѣри на помощ на избѣгалитѣ българи, още до като сж били въ Влашко. Той е билъ свършилъ теологията въ Римъ.

Бласпусъ Мили, когото народътъ наричалъ „Донъ Блажо“. Първи сж вписани, подъ 1737 г. 5. ноември въ Мехадия, двѣ близначета на Стоянъ Дульовъ и жена му Стана Балановъ, които Донъ Блажо кръстилъ въ дома на началника, тъкмо когато турцитѣ нападали.¹⁾ Тезъ първа на 20. сжщия мѣсець усилъ въ Рекашъ (Recasini) да ги кръсти както трѣба съ приетитѣ черковни церемонии, като имъ далъ и имена: Магдалина и Димитрие. На 18. с. мѣсець пакъ въ Рекашъ се родило отроче на сжпрузитѣ Михаилъ Марковъ и Петра Станчовъ, което било кръстено съ име Стана, а кръстница е била Стана, жена на Бое Къретъовъ (conjux Boii Karstiov). Така редомъ слѣдватъ още 7 раждания и кръщения все въ Рекашъ до 13. февруари включително²⁾.

Първото кръщение въ Бешеновъ е станжло на 3 мартъ: на тоя денъ се родило момче на сжпрузитѣ Иванъ и Добра Русиновъ. Първата свадба въ Бешеновъ е станжла на 24 априли с. г. Тогава се вѣнчалъ Францискъ Михайлъ Орландичъ отъ Чяпова (ex Cirrova) и Юлиана Монадъ отъ Пични (ex Picsni); свидѣтели сж били: Николай Станичинъ, Радосавъ Поповъ и Иоанъ Ромадановъ (Romadanov?) изъ Канижа (въ зап. Унгария). Чисто българска свадба е станжла на слѣдния денъ, 25 априлъ, когато се вѣнчали Калчо Марчовъ и Магдалена Бабушковъ. Слѣдъ тая свадба до 8 януари 1739 година никой не се е женилъ. Та и кой е могълъ да мисли тогава за женидба, когато едвамъ що пристигнали въ новото си жилище и почивали да мржтъ отъ ужасна епидемия, която народътъ считалъ за „чума“ и която насмалко не покосила половината народъ. Въ кратко врѣме измрѣли 294 души, а поне още толкова други се разбѣгали по Банатъ. Записани сж имената на всици, тогава измрѣли, въ единъ списъкъ подъ заглавие: «Paulichiani, peste mortui anno domini 1738 Bessenovae et alibi in Banatu». Отъ тѣзи забѣлѣзвамъ като по-забѣлѣжителни слѣднитѣ сѣмейни имена: Аладжовъ, Върбановъ, Калчовъ, Калнинъ, Дръндаровъ, Сара-Драгойовъ.

¹⁾ „Nati sunt gemini proles Stojani Daliov et Stanae Balanov conjugum, quos sub imminentium Turcarum infestationes in domo minoris Praefecti baptizavi.... Blas. Chris. Milli, parochus Paulichianorum“.

²⁾ А именно кръстени сж на 1. декември 1727 год. момиче на сжпрузитѣ Георги Радовъ и Неда Романовъ; на 22. дек. с. г. момче на сжпр. Матей Славовъ и Стойка Радъовъ, наречено съ име Станиславъ; на 23. дек. с. г. момче на сжпр. Георги Догановъ и Марга Цойовъ; на 1. януари 1738 год. момче на сжпр. Дано Ганчовъ и Христина Рачовъ; на 20. януари с. г. момче на сжпр. Ганчо Балъовъ и Рада Драгановъ; на 29. януари с. г. момче на сжпрузитѣ Ранко Кърчовъ и Петра Стопановъ; и на 13. февруари момче на сжпрузитѣ Богданъ Мадзаровъ (Magiarov) и Агата Петровъ.

Въ hist. domus е забѣлѣзано, ~~както~~ ~~както~~ ~~както~~ българитѣ въ Бешеновъ, не намѣрили никакви здания освѣнъ пѣколко турски колиби, и то повечето сружени, а чо-сружата имъ една висока кула, подобна на една друга, ~~която била~~ въ Чакново. Кулата, съзидана отъ добъръ материалъ, била на мѣстото, което българитѣ нарекли „камъкъ“¹⁾. Принудили се да живѣятъ врѣменно въ подземни кѣщи, земници. Управлението на Темешкия Банатъ се е грижило въ първо врѣме да ги снабдава съ жито, съ дърва, за да си направятъ кѣщи, съ орждия за работа и пр. — Слѣдъ всички тия нещастия въ течение на четири години населението въ Бешеновъ отъ 2200 души намалѣло съ около петъ стотинѣ души. Това се вижда отъ едно прѣброояване, станжло на 1742 год., споредъ което тогава е имало въ Бешеновъ само 1689 души („secundam conscriptum ex anno 1742 in ó-Bessenyo erant universim 1689 animae“). Твърдѣ важно е за насъ, че тогава, именно на 1742. г. сж били записани (и внесени сетнѣ въ historia domus) и имената на всичкитѣ бешеновски сѣмейства заедно съ тѣхната челядъ. Азъ привеждамъ тукъ всичкитѣ различни сѣмейни имена само по веднажъ, а покрай това отбѣлѣзвамъ при всѣко сѣмейство повече лични имена на сѣмейната челядъ, за да се види, кои имена сж били най-обикновени. Азъ разпитахъ подробно, като взехъ въ внимание и списъкътъ на сегашнитѣ бешеновски жители, кои отъ приведенитѣ стари сѣмейни и лични имена още сжществуватъ и кои не. Тия имена, които съвсѣмъ сж изчезнали, печатамъ съ разредени букви; които сжществуватъ въ Винага, а ги нѣма вече въ Бешеновъ, означавамъ съ (В). Има стари сѣмейни имена, които сж окончавали на -ов, а сега се употребяватъ безъ окончанието -ов; тѣхъ означавамъ, като печатамъ окончанието -ов съ курсивни букви. Има най-сетнѣ стари лични имена, които сега сж само сѣмейни. Имената прѣдавамъ въ кирилска транскрипция по азбучния редъ на оригинала (по лат. азбука):

Бабушков Драгомир, Добра, Васил, Станка, Неда. Името Драгомир сега е само прѣзиме.

Бабильов, Станка.

Банчов, Рада.

Бобинчин, Мирчо, Момъа. Името Мирчо сега е само прѣзиме.

Бобьов, Роман, Рада.

Бобоичов, Никола, Роза, Петко, Цона.

¹⁾ „... invenerunt aliquot turcica tuguria, majori e parte diruta, et medio eorum altam turrim ad formam Csakoviensis, e bonis materialibus erectam in medio principalis modernae plateae, loco kamak dicto, ubi nunc crux lignea trabalis per Szofronianos erecta viditur.“

Братанов, Михал, Цаца, Неда, Тодор, Тонко, Стана.
 Братилов, Пенко.
 Буџанов, Матей.
 Буфтиловъ, Неделко, Стана.
 Бунъов, Пено.
 Буров, Стоѳан, Неда.
 Чернобобин, Пенко, Катарина.
 Чобанин.
 Чоканъов, Рашко, Дово, Бона.
 Чулъаков (В), Стоѳан, Гъена, Радка, Стана.
 Чунилъов, Неда.
 Дечов, Лазар, Рада.
 Дерменджиов, Станко, Стоѳана, Вацо, Рада.
 Димитров, Лукаш.
 Димов-Татов, Стана, Добра.
 Добров (В), Велчо, Гюра.
 Доичов, Добре, Велика.
 Донов, Тодора.
 Дуганджиов, Гено, Марѳа, Драган, Ивана. Сега има прѳзиме
 Дуганич, а името Драган сега е само прѳзиме.
 Дулъов, Стоянъ.
 Дуцов, Димитър, Мартин. Сега има въ Вянга прѳзиме Дуща.
 Фламандиов, Петър, Дуща (В), Велика;
 Франъов, Марко, Цона, Стоѳан, Добра, Клара.
 Гагов, Никола, Агата.
 Гердов, Никола, Драгоѳа.
 Гергъов, Филип, Христина.
 Гребенацов, Иван, Марѳа.
 Горанов, сега само Горан (прѳзиме).
 Хлебанов, сега само Хлебан.
 Ганчов, Иван, Станика (мжжко име), Стана.
 Илиов, Рашо, Дечо, Луѳа, Катарина.
 Иванов, Петър.
 Каланишов, Добре, Бера, Симон, Верка.
 Караджов, Илия.
 Керчов, Радко, Рада.
 Кърстъов, Гено, Пена.
 Кащин (Kastin?), Станчо, Катарина.
 Коѳов, Георги, Франа, Богдан, Петра.
 Кукоров, Иван, Касп, Стана.
 Кокаланов, Димо, Ивана. Сега само Кокалан (Кукалан).
 Константинов (Kustantinov).
 Куков, Стоѳан, Петра.
 Куманов, Михаил, Стоѳан, Петра, Добра.
 Лаланчов, Дечо, Неда.
 Ликанов, Стоѳан, Петра.
 Маджаров, Богдан, Кера (Guera), Луѳа.
 Манушов (В), Иван, Драгуша.
 Марков, Сава.
 Маринов, Слав, Неда, Стана.
 Мирчов, Станчо, Вълка (Volka), Гено, Марина.

- Мискинов, Иванъ, Петра, Неда.
 Момков, Драгано, Драгоја. Сега има прѣзиме Драгинчов.
 Мравъов, Иван.
 Нечов (В), Никола, Марга.
 Недельов (В), Георги, Катерина, Добре, Неда.
 Недов, Станьо, ~~Цона~~, Кърстьо, Стана, Янчо.
 Нетков, Михал, Годора.
 Николов, Ангел, Неда.
 Нипов, Франко, Катерина.
 Овчер-Коіов, Драган, Стоіана.
 Паралъов, Добре, Станка.
 Паригроздъов, Гено, Дона, Калчо.
 Петров, Генко, Велика.
 Пеіов, Иван, Ивана.
 Павликъан, Димитър, Петкана.
 Пшцов, Даміан, Добра, Станика. Цона.
 Пирков Драган, Стоіана.
 Пушков (В), Бальо, Ивана.
 Радновичин, Стоіан, Стана.
 Радов, Васил, Калина.
 Рачов, Добре, Марпіа.
 Раіков (В), Никола, Годора.
 Рибничан, Никола Илина.
 Романов, Роко, Неда, Радко, Доіка.
 Русишов (В), Иван, Петър, Станка.
 Саблъов, Никола, Марпіа.
 Спасов, Марко, Димитър, Катарина.
 Стаников, Франциск, Катарина, Лауренциус, Марпіа.
 Станков, Димитър, Никола, Гаја, Годора, Иван, Добра.
 Себастианов, Петър, Велика.
 Шербанов, Първан, Павел, Ивана.
 Сигелков, Стоіан, Петра.
 Софрапов, Стоіан, Силина.
 Стоіков, Станьо.
 Стоіов, Лука, Роза.
 Сулуров, Иван, Ангелина.
 Тафров (В), Маринко, Цона.
 Тапанов, Димитър, Петкана.
 Търкулов, Севастіан, Петър, Екатерина, Петра.
 Терзіа, Наіден, Стана.
 Тодоров, Иван, Наіден, Катерина, Влада.
 Кърчов (Турсгов), Иван, Вацо, Калика.
 Узупов, Иван, Пена. Сега има въ Бешеново най-много сѣмейства
 Узун.
 Вълков, Иван, Пена.
 Върбанов, Иван, Драгоја.
 Василчин, Станчо, Радко Нено Терза, Добра. Сега има твърдѣ много
 сѣмейства Василчин.
 Владов, Матеі, Стоіко.
 Влахов, Тодор, Марпіа.

Въ края на пменния описъ отъ 1742 год. е забѣлѣзано да не се чуди читателътъ, че въ него не срѣща сѣмейнитѣ имена на главнитѣ водители, Будуровцитѣ и Велчовцитѣ, защото тѣ между туй отишли да живѣятъ въ Винга, а на 1745 година пакъ се върнали назадъ. (Жщо така сж били тогава въ Винга и сетнѣ се завърнали още Ранковъ и Телбизъ¹⁾).

Отъ книгата на ражданията и отъ книгата на умрѣлитѣ (*matricula defunctorum*) се вижда, че въ Бешеновъ слѣдъ 1742 год. постоянно сж прииждали нови бѣлгарски сѣмейства. Така подъ год. 1743 е забѣлѣзано сѣмѣйството Толчовъ, отъ което произхождатъ сегашнитѣ бешеновски учители Толчовъ, баща и синъ. Въ сжщата година умрѣлъ синъ на иѣкой си Стоянъ Жлгаловъ; сетнѣ пакъ въ 1743 и въ 1744 г. умрѣли членове отъ нови сѣмейства: Манзуловъ, Салмановъ, Смоковъ, Сигетковъ, Тарпана (?).

Отъ по-нататъшнитѣ данни на бешеновската *historia domus* се вижда, че бѣлгаритѣ сж успѣли въ кратко врѣме да се пооконитѣятъ отъ голѣмитѣ си страдания и да направѣднатъ въ всеко отношение, благодарение на подпѣлното общенско самоуправление както и на специалнитѣ царски привилегии, които имъ сж били гарантирани, щомъ се заселили въ Банатъ. Тѣ сами сж избирали, както и денъ днешенъ, изпомежду си одного за сждня, който тогава официално се наричалъ съ латинско име юдексъ, а сега съ маджарско — бировъ (*biró*). Първъ сждня е билъ споменѣтиятъ Ферменджия, който умрѣлъ на 1840 год. Това сѣмейство окончателно се е настанило въ Винга. Слѣдъ него билъ избранъ за сждня Іоанъ Манушовъ за една година, а отъ 1741 до 1753 е изпълнявалъ тая длѣжностъ Георги Недельовъ, и така редомъ се изреждали все бѣлгари сждии.²⁾

Важенъ факторъ, а особено за училищното образование, е билъ свещеникътъ въ Бешеновъ. Историата на училището е въ свръзка съ историата на черковната община. Подиръ

¹⁾ Отъ тѣзи фамилии произхождатъ: сегашниятъ учитель Будуръ въ Винга и учительтъ Велчовъ въ Бешеновъ. Отъ фамилията Телбизъ е и сегашниятъ Темешварски градоначалникъ, Д-ръ Телбизъ, бивши адвокатъ. Той е роденъ въ селото Левринъ, родителитѣ му сж отъ Бешеновъ. И архиварътъ на Темешварската градска архива, Братанъ (погрѣди Братановъ), е бѣлгаринъ отъ Бешеновъ.

²⁾ Ето и имената на другитѣ сждии: Капитанъ Пенчо Горановъ (до 1758 г.); Іоанъ Русиновъ (до 1761 г.); Петъръ Рударовъ (прѣзъ 1761 г.); Филипъ Софроновъ (до 1763); Георги Толчовъ (до 1764); Рафаель Дуганджиновъ (до 1767); Славъ Вѣлковъ (до 1768); Боно Ранковъ (до 1769); Павле Салмановъ (до 1770); Антонъ Чокановъ (до 1771); Иванъ Будуровъ (до 1772); Стаачо Ялчовъ до (1773); Ив. Миньовъ (до 1771); Благо Маньовъ (до 1780); Севастиянъ Лазаровъ Дечовъ (до 1881); Гено Узунъ (до 1783); Георги Лебановичъ (до 1787); Петъръ Гашпаричъ (до 1793); пакъ Георги Узунъ (до 1803); Петъръ Гашпаричъ (до 1806); Грегоръ Лебановичъ (до 1808); пакъ Георги Узунъ (до 1811); Николай Миньовъ (до 1812); Тежа Гурановъ (до 1812) и пр. и пр.

свещ. Мили (Донъ Блажо), който станжлъ на 1748 год. каноникъ, като не могли да намѣрижтъ свещеникъ, който да знае български, приели нѣкого си Паулусъ Юрашъ, отъ Загребската дицеза, училъ въ Загребъ. Този останжлъ тукъ 15 години и на 1764 година отишелъ въ Виена, а на негово мѣсто дошелъ нѣкой си Елшекъ отъ Чанадската епископия. До тогава за черква служило едно врѣменно здание отъ плетъ. Елшекъ се старалъ да се съгради нова черква, но този планъ можалъ да се осществи тепърва въ врѣме на наследника му, Никола Касилъ, инакъ наричанъ и Кукуровъ, който билъ роденъ на 1731 г. въ Варденъ (Varden?) въ България, въ Никополската епархия, а се билъ училъ въ Римъ 9 години, и сетнѣ въ отечеството си прѣкаралъ като мисионеръ 10 години. На 1766 г. 16. февр. той заедно съ роднинитѣ си дошелъ въ Бешеновъ и свещенодѣйствиуалъ тукъ прѣвъ 33 години; умрѣлъ на 1800 год. 30. януари. Касилъ донесълъ двѣ „казули“ отъ България и ги подарилъ на черквата. Въ негово врѣме се почнжло и довѣршило съзижданъето на нова черква (въ 1767 г.), но тая черква слѣдъ 33 години е била така слаба, че трѣбало да се затвори, а за черква е послужилъ врѣменно единъ дѣлъ отъ сегашния хамбаръ, като се почнжло същеврѣменно и съзижданъето на сегашната черква. Тогава (на 1800 г.) съборили турската кула и каменитѣ отъ нея употребили за темелитѣ на новата черква, която била довѣршена на 1804 г. и тържествено осветена на 11. ноември с. г. До колко численно е напрѣднжло населението до него врѣме, се вижда отъ единъ описъ отъ 1802 г., въ който по азбученъ редъ сж написани имената на всичкитѣ глави на сѣмейства (patres familiae) въ Бешеновъ — всичко 500, а заедно съ всичката челядь 4176 души! Свещеникъ е билъ тогава Андреа Блажовски, а подиръ него Павелъ Радовичъ, до 1822 год.

Нека да споменж и по-старитѣ учители до 1830 г. Сжщинско учение отъ начало не е имало. Свещ. Мили е училъ дѣцата да пишжтъ и четжтъ хърватски. Първата школа е почнжла на 1745, а първъ сжщински учителъ е билъ нѣкой си Гурковичъ, който учителствувадъ до 1750 г. Слѣдъ него билъ учителъ Георги Суботинъ, родомъ българинъ — до 1762 г., когато отишжлъ въ Винга. Наслѣдилъ го учителъ Каюсъ Карликъ, Дубровчанинъ, училъ теология въ Римъ (до 1769 год.). Суботинъ се върнжлъ пакъ въ Бешеновъ и учителствувадъ до 1774 г. Слѣдватъ: Деметриусъ Опоња, Вербай Томасъ, Паулусъ Бемъ (Böhm), Стефанъ Крайнеровичъ, Юсифъ Лангъ, Юсифъ Бемъ (Böhm) — до 1812 г. Тепърва въ тая година за-

хващатъ пакъ българи учители, а именно Рохусъ Велчовъ. учителствувалъ до 1831 г.; той е прадѣдо на сегашния учителъ Велчовъ. Като помощници учители (subdocentes) сж служили погрѣди българитѣ Антоний Ппцовъ (1794 — 1808) и Георги Бабушковъ (1808—1820). Всичкитѣ до тукъ изброени учители сж прѣподавали по хърватски учебници и сж означени подъ рубрика: „Шугісі“. Въ началото на тоя вѣкъ се явяватъ и нѣколко учители „hungarici“: Joannes Fullir (1802), Jos. Munkács (1808), Josephus Lipcsik (1812) и Joannes Istvanfi (1818).

Отъ този краткъ историченъ прѣгледъ става ясно, че бешеновскитѣ българи сж живѣли въ новото си отечество при доста благоприятни обстоятелства, съ което се обяснява и тѣхното постепенно размножаване. На 1845 год. тѣ сж основали споменхтото село „Болгаръ-Телебъ“ (наричано отъ тѣхъ „Българско поселеніи“, деветъ и половина километра отъ Бешеновъ), многобройни бешеновски сѣмейства се прѣселили по другитѣ български банатски села и при все това днесъ има въ Бешеновъ около 5500 души. Живѣли сж винаги въ добри отношения съ маджарскитѣ власти, които отъ своя страна коректно сж зачитали даденитѣ тѣмъ привилегии. За това азъ не забѣлѣжихъ да съществува днесъ у тѣхъ нѣкакво озлобление противъ маджаритѣ. Наистина оплакватъ се противъ тежкитѣ данъци както и противъ новитѣ намѣсвания на властѣта въ училищнитѣ работи, насочени противъ народния езикъ, но тѣ знайтъ, че то е общо тегло на немаджарскитѣ народности въ Унгария и най-голѣмата вина стоварятъ върху всесилнитѣ сега унгарски евреи. Тѣ се гордѣйтъ, че до сега въ Бешеновъ не е можалъ да заседне ни единъ еврейинъ. И това се обяснява чрѣзъ голѣмата солидностъ на живота у българитѣ. Тѣ не се прѣдаватъ на пиянство, не правятъ дългове, а работятъ денонощно — безъ разлика на богатъ и сиромахъ. Освѣнъ скжпитѣ женски празнични дрехи, други признаци отъ извънредно разкошество не забѣлѣжихъ. Посѣтихъ петъ шесть къщи на хора богати и хора отъ срѣдна рѣжа, и нигдѣ не видѣхъ луксозна покъщнина, както въ Винга. Къщитѣ сж низки, а стаятѣ повечето безъ дѣсченъ подъ. Но всички иматъ кровати, съ хубави чисти възглавници и йоргани; креватитѣ сж наредени обикновено покрай стѣнитѣ, а въ срѣдата е маса съ столове. Сравнително най-луксозни мебели видѣхъ у подбирова, Горанъ Лазаръ. Характеристично е, че въ къщата на най-голѣмия богаташъ, Маншовъ Петъръ, на когото имотътъ достига до 300 хиляди флорина, намѣрихъ най-едноставна покъщнина — безъ фотели и канапета. Когато отидохъ у тѣхъ съ сина имъ, който

сега учи правото на университета въ Пеща, заварихъ домашинката въ срѣдъ двора, при кладенеца, заета съ домашна работа. Тя бѣше селски облѣчена: една риза и двѣ прѣстилки, отпрѣдъ и отзадъ, съща наша селянка отъ ломекитѣ села!

Всички тия качества на бешеновскитѣ българи, съединени съ развитата у тѣхъ любовъ къмъ езика и народността имъ, ми направихъ извънредно силно впечатлѣние. Азъ се простихъ съ бешеновци съвсѣмъ възхитенъ и очаруванъ. И прощаваньето ми съ учителитѣ на станцията въ Валканъ, до кждѣто дойдохъ да ме изпроводятъ, бѣше особено сърдечно: цѣлувахме се като стари, стари приятели. . . .

Моятъ планъ бѣше, слѣдъ Бешеновъ да се ухватя въ гориститѣ мѣстноститѣ кждѣ Карансебешъ, гдѣто живѣятъ тѣй нареченитѣ крашовани или крашовски българи. Азъ подозирахъ по тия данни, които дава за тѣхъ Цирбусъ, че тѣ не ще да сж отъ българско потекло, но като чухъ и въ Винга отъ свещеника Вадасъ, който е билъ у тѣхъ двѣ години свещеникъ, че тѣ, ако и да говорѣли малко инакъвъ езикъ, „вѣроятно“ произхождатъ отъ България, рѣшихъ да идж да ги посѣтя и да се освѣтля на мѣстото. Тѣ живѣятъ въ селата Крашова, Ябалча, Нерметъ, Клокотичъ, Рафникъ, Водникъ и Лупакъ. Но една случайность ми помогна въ Бешеновъ, та се освѣтлихъ до толкова по този въпросъ, че можахъ да отложж намененото пътуванье за другъ път. Въ Бешеновъ именно се срѣщнахъ съ по-младия синъ на кантора Топчовъ, братъ на младия учителъ Топчовъ, който сега отъ двѣ години насамъ учителствува въ крашованското село Крашова: той бѣше дошелъ въ Бешеновъ, да прѣкара ваканцитѣ. Отъ него узнахъ положително, че крашованитѣ по езикъ сж чисти сѣрбо-хървати, и че тѣ не се наричатъ „българи“, а просто „крашовани.“ У тѣхъ имало традиция, че сж дошли отъ Турция. Всичко това потвърди и братъ му, бешеновскиятъ учителъ Топчовъ, който попрѣди е учителствувалъ нѣколко години между крашованитѣ и тамъ се оженилъ. Азъ видѣхъ учебницитѣ, които се учятъ въ тѣхнитѣ училища; тѣ сж чисто хърватски; помолихъ и двамата братя, да говорятъ прѣдъ мене тѣй, както говорятъ крашованитѣ, и пакъ се увѣрихъ, че крашованитѣ сж хървати. И сѣмейнитѣ имъ имена, които ми каза Топчовъ, се съгласяватъ съ това: Лацкиъ, Бабитъ, Какитъ, сетнѣ Мануль, Уйкица, Милоиа и пр. Крашованитѣ вече на половинъ сж поромѣнени. Дѣцата въ Ябалча, гдѣто учителствуватъ по-голтѣмятъ

Топчовъ, у дома говорѣли само ромънски, а въ училището, и то само съ учителя, хърватски. Че тѣ нѣматъ нищо общо съ банатскитѣ българи, види се и отъ босненскитѣ документи, които недавно издаде отецъ Ферменджинъ (*Acta Bosnae etc*). Тукъ се споменуватъ крашованитѣ въ началото на XVII в. въ едно писмо отъ Марко Бандуловичъ, «*missionarius in Karaševo*». Азъ имахъ сѣтнѣ случай да видѣхъ крашовани въ Лица, гдѣто тѣ иматъ колония отъ старо врѣме. Тѣ носятъ прѣзвима: Маковлевичъ, Мисетичъ, Симетичъ, Гомилешевичъ, и говорѣтъ хърватски. Въ единъ по-старъ документъ, който намѣрихъ у францисканитѣ въ Будимъ, тѣ се наричатъ «*rasciani*» (сърби), а езикътъ имъ «*lingua rascianica*» и пр. Слѣдъ всичко туй наистина е чудно, какъ се разпространило и утвърдило въ науката мнѣние, че крашованитѣ сж българи¹⁾.

¹⁾ Ето става повече отъ половинъ столѣтие, какъ крашованитѣ минуватъ въ науката за българи. Вече Шафарикъ, заведенъ отъ една бѣлжка у Добровски, казва въ своята югославянска библиография (*Geschichte der Südslavischen u Literatur II 101*), че францисканецътъ Грозичъ е прѣдопрѣдѣлилъ своятъ букваръ отъ 1779. год. за българи тѣ-ученици отъ неговата — крашовската епархия. Това мѣсто азъ цитувахъ въ Бълг. Прѣгл. год. I. кн. 8. стр. 65. (Вж. Изъ ист. на бълг. катол. пропаганда въ 17 в.). Миклошичъ въ съч. *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen* тѣй сящо казва, че въ Крашова, Лупакъ, Водникъ и пр. имало българи католици. Напоследъкъ и г. Цоневъ въ стат. „Трансилванскитѣ българи и тѣхнитѣ молитви“ (Бълг. Прѣгл. кн. I. год. 2-ра), подведенъ отъ единъ цитатъ у Миклошича, който се отнася до крашованитѣ, погрѣшно смѣсва тѣзи даже съ старитѣ българи отъ Чергедъ (въ Трансилвания). Въ цитата у Миклошича именно единъ францисканецъ по прѣдположение счита крашованитѣ за българи. Но въ цитата нигдѣ не е казано, че тѣ сж били протестанти, както е схванялъ г. Цоневъ.

Л. Милетичъ.